

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA:**XVI. SZÁZADBELI MAGYAR KÖLTŐK MŰVEI, 11,****Kozárvári Mátyás, Decsi Gáspár, Decsi Mihály, Tolnai Fabricius Bálint, Pécsi János, Murád dragomán (Somlyai Balázs), Szepesi György, Vajdakamarási Lőrinc, Skaricza Máté, Zombori Antal, Tardi György, Tasnádi Péter, Hegedűs Márton, Moldovai Mihály és ismeretlen szerzők énekei 1579–1588**

Sajtó alá rendezte Ács Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó–Orex Kiadó, 1999, 541 + [20] l.

Tizennégy ismert, hét nevetlen szerző huszonkilenc verse van a kötetben, amelyet – mint maga a sajtó alá rendező mondja – jellemez a műfaji sokféleség és az újdonság: ismeretlen művek, nem jegyzett szerzők.

Mindjárt az első (*Az régi magyaroknak első bejövésekről*) valóban meglepetéssel szolgál: szerzője Kozárvári Mátyás, akit eddig Gosárvárinak tudtunk. Csakhogy Gosárvár nincs és sosem volt a térképen, van viszont Kozárvár, Dés mellett. És van ez idő tájt Kozárvári Mátyás zilahi harmincados, aki a szerzővel bízást azonosítható. Poétánk tehát nevével együtt egzisztenciáját is visszanyerte. Arra az agályra vonatkozóan, hogy az akrosztichon idetartozó *Gottus* szavának *G*-je netán problematikussá teszi a *K* olvasatot, mondhatom, hogy erről szó sincs, hiszen a *k*–*g* hangzócsere nemcsak az idézett latinban, de a magyarban sem szokatlan. Az ÚMTSz ismer *koszorú*–*gozoru*, *konok*–*gonok* változatot, a *gunyhó* pedig az irodalmi nyelvben is megvan. A mű annak idején két alkalommal jelent meg, Heltainénál és Manliusnál (RMNy 437, 702), az elsőből három példány maradt, a másodikból egy sem.

De az egész, a kötetben közreadott anyagnak is talán ha a fele állt eddig a kutatás rendelkezésére, a másik fele egykorú, esetleg unikális nyomtatványban (10, 20. sz.), kéziratban (13. sz.) búj meg, illetve a 16–17. század óta nem látott nyomdafestéket (1, 2, 11, 12, 21). A javát egykor Dézsi Lajos kutatta fel, néhányat publikált is, sokat előkészített; másolatai megvannak a szegedi Egyetemi Könyvtárban. És itt mindjárt szóvá is kell tennem, hogy van néhány (nem is kevés, pontosan hét, a 4, 6, 8, 14, 20, 25, 29. számú) szöveg, amelynek átírata nem az eredetiről készült, hanem mikrofilmről, fotókópiáról, fakszimiléről, márpedig aki valaha is megpróbálkozott szöveg igényes reprodukálásával, jól tudja, micsoda veszedelmeket rejt ez magában. Egy reprezentatív sorozat két helyről (OKTK, NKA) támogatott, két kiadó és egy akadémiai intézet nevével jegyzett darabjára talán lehetett volna annyit áldozni, hogy ezeknek ne legyen kitéve. Úgyis van *textus* (24. sz.), amely kényszerűségből a Vasárnapi Újságból került ide.

A másik újdonság a *Sásvár bég históriája*. A nyomtatvány egyetlen példányban maradt meg, nem sokan olvashatták (iro-

dalomtörténeti kézikönyvünk is csak a címét ismeri). A tudósító ének alá eddig Salánki György nevét jegyeztük. Ugyanis a latin nyelvű verses dedikáció végén a G. S. monogram áll, amelyet egy hajdani olvasó így oldott fel. Toldy Ferenc hitelt adott neki, és az Erasmus-fordító pataki tanár jutott az eszébe, noha nem állítás-, hanem kérdésként: „Vajjon azon legyen-é ez, meg nem határozhatom”. Szabó Károly (RMK I, 181) a kérdésre hamarosan nemleges választ adott, és az irodalomtudomány ettől kezdve két Salánki Györgyöt tartott számon, Toldynak pedig terhére rótt egy soha meg nem tett kijelentést. Ácsnak jutott először eszébe, hogy megnézzze a versföket: Seepesi. Ennek alapján fogalmazott meg benne az az „erős gyanú”, hogy a verset Szepesi György mezőtúri prédikátor írta, akinek mind irodalmi tevékenységéről, mind a hadiesemények iránti érdeklődéséről van adat, a dedikációban megszólított Geszthy Ferencsel és a keletkezés helyeként megjelölt Bársonyos patakkaival való kapcsolata valószínűsíthető, az időpontban (1580–81) sincs hiba. Némi bizonytalankodásra következtek abból, hogy a vershez fűzött jegyzetek mégsem a szerző neve, hanem a mű címe alatt vannak közölve.

A gyűjteménynek van néhány olyan darabja, amelyhez jegyzet címén mélyreható tanulmány csatlakozik, mégpedig a fent említett tematikus tarkaság következtében a legkülönbözőbb tárgykörökben. Az apparátus körülbelül kétszer akkora, mint a sorozat előző köteteiben volt, és roppant gazdag szakirodalomra támaszkodik. Különösen a tárgyi magyarázó jegyzetek bőségesek. Hogy Kozárvári az ifjabb Báthory Istvánnak ajánlotta munkáját, az alkalmat ad arra, hogy betekintsünk a

Báthoryak dinasztikus terveibe. (A bibliográfiát annyival egészíthetem ki, hogy az ifjú Báthory naplója nemcsak megvolt valaha, hanem KURZ Antal ki is adta: *Nachlese aus dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte*, Brassó, 1840.) Tolnai Fabricius Bálint Apokalipszis-kommentárjával kapcsolatban elsősorban a források ill. minták kérdése kerül taglalásra. Másik versénél (*Historia de moribus in convivio*) a műfajé: mitől „historia” ez, ha valójában a társaságbeli helyes viselkedésre tanít? Úgy látszik, voltak, akik a „historia” szót eredeti jelentésében használták: a megszerzett ismeret, illetve annak továbbadása, leírása. Biztos, hogy Tolnai Fabricius az egyetlen, aki ezt a szót így érti?

Murád dragománnak itt olvasható a teljes életrajza. Magyar versének sajtó alá rendezése nem lehetett gyerekjáték, mert a mű latin és arab betűkkel, magyar, latin és török nyelven, összesen hat változatban szerepel a kéziratban, és a magyar nem reprodukálható az arab írás ismerete nélkül; a jegyzetekhez szükséges iszlám teológiai ismeretekről nem is szólok. Fölvetődik viszont a kérdés, hogy mitől „himnusz” ez; eredeti címe nincs, a szerző maga „imádság”-nak mondja, tartalma szerint oktató ének. Szepesi György *Sásvár bégjéről* az előbb szóltam; a szerző kilétének megfejtésén kívül össze van foglalva minden, ami tudható a két hősről, Geszthy Ferencről, a rettegett török kapitányról (Sehszüvár) és a nádudvari csatáról, amelynek tíz sűrű lapra rúgó kommentárja a történeti kutatás számára is vadonatúj eredményeket hoz. Böven idéz Ács Pál egy másik, eddig csak könyvészetből ismert egykorú egri híradást, Caspar Bs Schlagngaul német nyelvű tudósító

énekét, amelyet már csak azért is meg kell említenem, hogy az ItK névmutatója révén e kedves név bekerüljön a köztudatba.

Az anonim szerzőjű *Szép ének az egy Istenről* csak szombatos kódexekben maradt fenn, és ezért egy darabig szombatos eredetűnek tartották. Ács az újabb irodalomra támaszkodva kifejezetten szombatos elemeket nem talál benne, ezért szerzőjét azon radikális antitrinitáriusok közé sorolja, akik az 1579-et követő években üldöztetést szenvedtek. Ez a vers is erősíti azt a véleményt, hogy ez időben az unitarizmus és a szombatosság között még nem rögzültek a határvonalak. Csak egy kérdés vethető fel: mivel két meglehetősen kései (a 17. század tízes éveiben keletkezett) másolat tartotta fent, vajon hitelesnek tekinthető-e a cím alá jegyzett 1581-es évszám?

Skaricza Máté életrajzára vagy három lap jut, egyházi énekeiről külön kettő szól. Kiemelt elemzést kap Ráckeve forrásértékű leírása, bevezetésül az eklektikusnak mondható (valószínűleg olvasmányemlékekre támaszkodó) magyar őstörténet. A jelen kiadás meglehetősen részletességgel azonosítja a vers adalékait a későbbi helyrajzzal, így a jegyzetanyag a verstől függetlenül is helytörténeti érdekességet kap. Jobb lett volna azonban az azonos részletekre vonatkozó tudnivalókat összevonni: a Szt. Ábrahám-templom fekvéséről például éppen három helyen olvasunk.

Van a kötetben olyan írás is, amely most elveszíti a szerzőjét. Az *Adhortatio optima ad iudices* eddig Skaricza művei között kapott helyet, bár volt, aki Decsi Mihály számlájára írta, csak Horváth Iván tulajdonította ismeretlennek. Ács az ő véleményéhez csatlakozik; a versfejekben Bukovinára utaló jelzést talált, amelyet

nem egykönnyen lehet személyhez kötni. Az *Eleázár históriáját* jegyző Zombori Antalról csak annyi valószínűsíthető, hogy Pakson lelkészkedett; annál több szó esik a vers címzettjéről, a Balassi életében is szerepet játszó Ferrando Zamaria érsekújvári kapitányról, és részletekbe menő elemzést olvasunk a mű forrásáról, a Makkabeusok apokrif és még Josephus Flaviusnak is tévesen tulajdonított IV. könyvének latin fordításáról, amely Erasmus közvetítésével került a tudomány világába és a mi szerzőnkhez. A jegyzetek ezt követő két hosszabb szakasza (*A szent Makkabeusok vértanúságának tárgytörténete* és *A Makkabeus mártírok és a protestáns apokaliptika*), valamint ezt követőleg a háromlapnyi jegyzetapparátus a költeménynek ha nem is hosszához (2052 sor), de jelentőségéhez mérten kissé túlzottnak látszik.

Tardi György kapcsán a 16. századi Szikszó és a város körül zajló csatározások története áll a középpontban, elsősorban az a csata, amely 1588 októberében zajlott le. A történettudomány mindmáig adós ennek feldolgozásával, és csak hálás lehet most, hogy – a kutatási eredményeit a kötet rendelkezésére bocsátó Szabó András jóvoltából – publikálatlan levéltári adatokban is bővelkedő áttekintést kap, mégpedig nemcsak magáról az ütközetről, hanem a körülötte kibontakozó propagandairodalomról is, és arról, hogy Rákóczi Zsigmond hogyan vált lassacskán az események központi alakjává. Tasnádi Pétert illetően újdonságnak tekinthető az az adalék, hogy 1582-ben Makláron volt prédikátor, ennél jelentősebb újdonság azonban, hogy valószínűleg ő írta azt az eddig ismeretlen históriás éneket (egy másik, az 1577-es szikszai csatáról), amelynek

könyvtáblából kiáztatott négylevélnyi töredéke Bánfi Szilvia szívességéből előbb látott napvilágot ebben a kötetben, mint ahogy azt fölfedezője az ItK-ban közölte volna.

A Deákné vásznáról szóló asszonycsúfolónak a keletkezési ideje bizonytalan, ezt Ács a 16. század közepére teszi, és megvizsgálja összefüggéseit a közismert szó-lással. Nem nélkülözi a kérdőjeleket az a három verszet sem, amelynek egyike versfőiben Hegedűs Márton, egy másik Moldovai Mihály nevét hordozza. Az Anonymusig visszanyúló történeti áttekin-tés szerint még az is kérdés, hogy mi az a

hegedű, a hegedűsökről (és köztük az állítólagos Mártonról) pedig azt tudjuk meg, hogy nem tartoztak a megbecsült előadóművészek közé, úgyannyira, hogy a „Hegedűs Márton” akár csúfnév is lehet. A kötet utolsó darabja Hunyadi László fametszetű portréját kíséri egy prágai egy-leveles nyomtatványon, amely a magyar-orosz témákkal előszeretettel foglalkozó Michael Peterle műhelyében készült.

A kötet végén kottamelléklet található, amelyet Szentmártoni Szabó Géza, az RMKT XVI. századi sorozatának a 10. kötettől szerkesztője állított össze.

Kulcsár Péter

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA XVII. SZÁZAD, 16,

Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei

Sajtó alá rendezte †Komlowszki Tibor, S. Sárdi Margit, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 725 l.

Mintegy félszázada határozta el a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Főosztálya 17. századi költészetünk összegyűjtésének, rendszerezésének, tudományos vizsgálatának és kiadásának szükségességét, a Régi Magyar Költők Tára 17. századi sorozatának sajtó alá rendezését. Negyven éve múlt, hogy a sorozat első kötete napvilágot látott, s a közelmúltban megjelent annak tizenhatodik tagjaként a század világi jellegű vers-termését bemutató záró kötete.

Benne a sajtó alá rendezők közül S. Sárdi Margit Rozsnyai Dávid (1641–1718), Petrőczy Kata Szidónia (1662–1708), Kőszeghy Pál (1665 k.–1703 után) életpályáját és írói tevékenységét mutatta be. Sajnálatos módon Komlowszki Tibor váratlan halála miatt Koháry Istvánnak (1649–1731) csak a kinyomtatott verseit

készíthette elő kiadásra, továbbá a költő életrajzának a töredékét tudta megírni. Munkáját S. Sárdi Margit fejezte be.

A sajtó alá rendezők általában az eddig megjelent kötetek eljárását, szerkesztési módját alkalmazták a szóban forgó négy személy esetében. A versszövegek közlése után tárgyalták az illető szerzők életrajzát, ismertették műveiket, esetleg kiadták leveleiket vagy ritkán egyéb írásukat, vizsgálják a versszöveg-forrásokat, feltárva a lelőhelyek sorsát, egymás közti összefüggéseiket, kiválasztották a közlésre került leghitelesebb, lehetőleg „szerzői” főszoveget, továbbá a hasznosnak tűnő szövegválto(ka)t, melyeket itt az RMKT utolsó kötetétől eltérőleg, mint ahogyan azt a régi-ekben láthatjuk, a lap alján közöltek.

Így mutatja be tömör összefoglalásban négy és fél lapon S. Sárdi Margit Rozsnyai

Dávid életét azoknak az írásoknak alapján, melyeket róla addig publikáltak. Majd felsorolja a Rozsnyaitól származó munkákat. A versek tekintetében közülük a legjelentősebb a török deáksága idején összegyűjtött és az 1679–1680-ban görögényi fogságában írt, *Történt dolgok* címmel magyarra fordított okiratgyűjteménye, melyben az okiratokhoz bevezetőket, kommentárokat, összegzéseket készített, és a szövegbe beillesztette Erdély hét fejedelméről (Báthory Zsigmondtól II. Rákóczi Györgyig) szerzett verses portréit.

A sajtó alá rendezőnek legtöbb munkát bizonyára a *Történt dolgok* és az ott található versek szövegahagyományozódásának a felderítése, a versek közlésében a főforrásnak és a változatoknak a kiválasztása jelentette. Több mint 18 oldalon foglalkozik a jegyzetben ezzel a kérdéssel (540–558). Rozsnyai munkájának igen sok másolatáról tudunk. A keletkezett kéziratokban azonban „az iratok száma, sorrendje, kommentárja kétszer sem azonos”, és a versek sem maradtak változatlanok. A másolatok sajátos összefüggéseire való tekintettel S. Sárdi Margit a versek közlésekor valamennyi szerzői változat eltéréseit lapalji jegyzetekben feltüntette.

Az említett verseken kívül S. Sárdi Margit kiadta még Rozsnyai *Naplójának* három versét (1–3. sz.), *Testamentumának* *Conclusióját* (11. sz.), valamint a szerző írásaiban többször megfogalmazott rövidke maximáját az uralkodói becsületről (12. sz.). A kiadványban együtt olvasható tehát mindaz a Rozsnyai keze alól kikerült verstermés, melyet a kortársak, történészek, kutatók egyszer ismeretlen eredetüként tárgyaltak, másszor Rozsnyaitól való származását fel nem ismerve, másvalaki nevéhez kötöttek.

Kétségtelen, hogy a kötetben szereplő négy költő közül Koháry István a legjelentősebb, nemcsak verseinek mennyiségével, hanem történelmi, politikai, művelődéstörténeti, vallási, gazdasági szempontból is kiválik három társa közül. Megérdemelte volna, hogy ne hozzájuk hasonlóan régi kutatási eredmények összefoglalásával állítsák alakját az olvasók elé, hanem új, önálló kutatások alapján rajzolják meg életpályáját.

A Besztercebányai (Zólyomradványban) Szlovák Állami Levéltárban a kutató ehhez mérhetetlen gazdagságú forrást találhatott volna, melynek egy része mikrofilmen is olvasható az Országos Levéltárban Budapesten. A kiadványban olvasható Koháry-életrajzot soványnak érezzük, még akkor is, ha Koháry személye elsősorban nem költőként, íróként él köztudatunkban. A kutatókat bizonyára bővebben érdekelték volna Kohárynak a török ellen viselt harcai Fülek eleste (1682) előtt, a vár ostroma, majd Kohárynak a fogságból való kiszabadulása után az ország felszabadításáért éveken át folytatott küzdelmei, a Thökölyvel, majd II. Rákóczi Ferencsel való ellentétei, csatározásai, a köztük alakuló viszony. Mindennek visszhangját megtaláljuk költészetében is. Hasznos lett volna, véleményünk szerint, teljes szövegében közölni a Fülek feladásáról, Thököly fogságáról Kohárynak az *Obsidionis Fülekiensis et ejusdem deditionis occasione subsequentum Captivitatis, tum vero eliberationis meae descripta Series* című, Lipót császárhoz írt jelentését. Szép számmal lehetett volna válogatni a levelezésből, melyek új megvilágításban mutatták volna be nemcsak az ország közéletében jelentős államférfit, hanem az írókat, intézményeket hatalmas összegekkel támogató mecénást, iskolák

létesítőjét, templomok építőjét, szegény diákok támogatóját, könyvek vásároltatóját és gyűjtőjét, a könyvek megjelentetését lehetővé tevő pártfogót – és ami a jelen kiadványt a legközelebről érinti, a költeményei megjelentetésén éveken át fáradozó költőt. Radványban a Koháry-levéltárban több levél tanúskodik az 1720-ban napvilágot látott versfüzetek nyomdai munkálatairól.

A Thököly rabságában költött és egykorúlag leírt, illetőleg utólag szerzett kiegészítő, visszaemlékezésként készült, valamint az olvasókhöz szóló új keletű ajánló versek kiadásának tervével Koháry az 1720-at megelőző években elég hosszú időn át foglalkozhatott. A Koháry-levéltárnak ebből a szempontból történő alaposabb tanulmányozása bizonyára kiszélesítette volna a tervezés, a nyomtatás folyamatának az ismeretét.

Ebben a vonatkozásban egy rövid ideig tartó kutatás töredékes eredményeként az alábbiakat említhetjük. A *Fűzfa versek* füzetének nyomtatását illetőleg 1718-ból vannak ez ideig az első híreink. Levelekről tudunk, melyekben ebben meg a következő évben a füzetek nyomtatásáról írnak, korrektúráról, szövegek más típusú betűkkel való újraszédéséről stb. beszélnek.

Nem ismerjük annak a személynek a nevét, akit egy 1718. augusztus 11-i keletű levélfogalmazvány szerint Koháry arra kér, küldjön valakit a bécsi Voigt nyomdászhoz a nyomtatásban való segítségre; problémák vannak a hosszú sorokkal. Ha megegyeznek a nyomdaköltségek felől, Koháry bécsi ágense, Blaskovich Márton fizeti ki a pénzt. Az augusztus 24-én kelt válasza Koháry azt írja, hogy egyelőre nem akar többet *in quarto* nyomtatni, látni szeretné előbb, hogy tetszik ez a nagyság, küldjék le neki a kinyomtatott részt.

Valószínű, hogy a szóban forgó személy Pollentáry Ferenc, aki jezsuita kisapoként hosszabban időzött Koháry udvarában, majd a Nagyszombatban tanuló unokaöccsének volt a praeceptora. (1718. augusztus 24-én szentelték pappá). A nyomtatás munkálataiban való részvételre ő szervezte be alumnusát, Boros Istvánt. Koháryval való levelezésüket a levéltár néhány darabja tanúsítja.

Koháry „alázatos káplánjaként” Pollentáry 1719. január 31-i levelében tudósítja, hogy megkapta levelét a vele együtt küldött „Magyar Versek”-kel együtt. Március 8-án küldik Kohárynak a kinyomtatott füzetet, beszámolva a betűk, a hosszú verssorok, az ékezetek okozta problémákról. Május 3-án arról tudósítják, hogy kisebb betűkkel újraszédették a *Fűzfa verseket*, megváltoztatva a frontiscipiumot. Mikor Koháry majd Pozsonyba jön, megbeszélnek a dolgokat, a verzón kinyomtatott MULik az IDő... elhelyezését stb. Voigt ívenként 3 forintot kér a nyomtatásért.

Bizonyára még több levél foglalkozik a nyomtatás ügyével.

Nem kapcsolódik a fenti nyomtatási problémákhoz, de a Koháry-versek tervezett kiadásáról van egy másik olyan adat, mely a sajtó alá rendezők figyelmét elkerülte és egy kritikai kiadásban beszélni kell róla. Az MTAK-ban (K107) található a Koháry-verseknek egy kézírásos gyűjteménye: *Kohári István Munkatsi Fogságban szerzet Verseinek gyűjteménye. Most ujjonnan ki nyomttatta J. J. M. Posenban Patzko Ágoston betűivel és költsegevel 1791.* A cenzúráról kiadásra engedélyezett írás. J(eszebei) J(ankovich) M(iklós) aláírásával a 3. levélnek az olvasóhoz szóló ajánlása után Koháry életrajza olvasható (számos tévedéssel). Jankovich nem látta a

Munkáts kővárában... címmel kinyomtatott könyvet, írott exemplárból vette a szöveget. A kiadásra szánt kézirat másodpéldánya az OSZK Quart. Hung. 196. jelzetű kézírata.

Egyébként a sajtó alá rendezők Kohárynak egykorú nyomtatásban megjelent munkáin kívül verseinek hat kézíratos gyűjteményével foglalkoztak. Figyelmen kívül hagyták azonban azokat a fontos kézíratos gyűjteményeket, amelyekre először KLANICZAY Tibor hívta fel a figyelmet az 1950-es évek elején a *Magyar nyelvű kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban* című tanulmányában (MTA I. OK, VII, 440). A besztercebányai Állami Levéltárban (Zólyomradvány) jelenleg három gyűjtemény tartalmaz Koháry-verseket, melyeket minden bizonnyal kinyomtatásuk előkészületeként, annak folyamán írtak össze. Többször találkozunk a versek sorrendjének megváltoztatásával, címcserével, átírásokkal, javítgatásokkal, más mottóval, elhagyásokkal, sőt új verssel. Mindezek figyelembevétele új változatokkal, esetleg szöveggel gazdagíthatta volna a kiadást. Az egyik kézirat 90 lap terjedelmű, a *Fűzfa versek* 1–2. füzetét tartalmazza a nyomtatványtól eltérő elrendezésben. Egy másik, 280 számozott lapos gyűjtemény szintén némileg más rendben, a harmadik füzet kivételével, lényegében a *Fűzfa verseket* adja, hiányzik azonban a 75–162. lap. Itt is találunk szövegváltozatokat, a nyomtatott kiadástól eltérő címeket. A *Fűzfa verseket* követőleg az *Üdö mulatás közben* ciklusból olvashatunk két verset az Eger alatt történt sebesüléséről, a gyűjtemény végén pedig egy hosszabb, helyenként rímelő szerzeményt arról, hogy „vége a bú elűzésére szerzett fűzfa verseknek”. A levél-

tárban lévő harmadik, 72 lapból álló kézirat kevésbé fontos, nem mutat rendszerrel készült gyűjteményre. Volt még Radványban egy negyedik, Koháry-verseket tartalmazó kézíratos gyűjtemény, de ez a hivatalos felvilágosítás szerint egy kiállítás alkalmával eltűnt.

A felhasznált forrásokat a közlők alapos tájékozottsággal, a legapróbb részletekre kiterjedőleg vetik össze egymással és a nyomtatványokkal. Végző következtetésként kimondják, hogy a költő szerzői akaratát a nyomtatásban kiadott szövegek tükrözik, szövegközlésük alapját ezeknél a verseknél a nyomtatványok képezik. Véleményünk szerint éppen ezért az egyes versekről szóló jegyzetekben a források felsorolását jobb lett volna ezzel a főforrással kezdeni. Gyakorlatukban ugyanis általában más forrás jelzete szerepel az első helyen, a szöveget adó főforrás megemlézése csak ezt követőleg történik. Ez az eljárás könnyen félreértéshez vezet. Ezen felül a lapalji jegyzetekben is nehézkessé teszi a variáns lelőhelyének azonosítását. Ezek a lapalji jegyzetek nem mindig szükségesek. Az ékezetek hiányát javító változatot a jegyzetek elején általános érvényű megjegyzéssel el lehetett volna intézni. (A bécsi nyomdásznak problémát jelentett a magyar szavak központosása, ezt az egyik segítő szóvá is tette, ahogy fentebb említettük.) Lap aljára kívánczó változatként kell-e emlegetni minden esetben a névelő *a'* és *az* változatát vagy a két szó között (azonos mondatrészek között) értelmi, érzelmi változást nem érzékeltető *s*-eket? Az ilyenek teszik ki a jegyzetek nagy részét.

Feltűnő tájékozottságra vall a sok párhuzam, melyre a versek jegyzetében a sajtó alá rendezők oly sokszor felhívják

figyelmünket. A régibb és a Koháry korához közelálló, egykorú magyar költők, írók, az antik költészet és irodalom ismeretének birtokában nagyon sokszor idéznek verssorokat, költői kifejezéseket, toposzokat, Koháry verssoraiban is előforduló nyelvi és gondolati egyezéseket, melyekkel azt a hatást keltik nem egyszer, hogy Koháry forrásai voltak. Nem gondolom, hogy mindez szándékos utánzás, kölcsönzött kifejezési eszköz Kohárynál. Koháry volt annyira művelt, az antik és magyar költészetben annyira ismerős, hogy ezeket a toposzokat nem tudatosan kereste, imitálta. Ösztönösen jöttek szájára.

A kötetben Petrőczy Kata Szidónia az a költő, akinek személyével, költészetével a közelmúltban is többen foglalkoztak, így maga a sajtó alá rendező S. Sárdi Margit is több tanulmányában. Igaz, még többet foglalkoztak magával a korrallal, a történelmi, politikai, társadalmi háttérrel, melynek Petrőczy Kata nem, vagy csak jelentéktelen mértékben volt résztvevője. Mindenesetre kitűnő képet nyerünk arról a politikai közegről, melyben akarva-akaratlanul élnie kellett, mely írói munkásságát, költészetét formálta. A történelem játékszereként hányódott a felvidéki evangélikus nemesség családi, politikai útvesztőjében a bujdosók és az első kuruc mozgalmak hálójában, az unokatestvér Thököly és Teleki ellentétes (ellenséges) viszonyának válságos alakulásában, melyből szabadulást, vagyoni és személyes biztonságot a Pekri Lőrincsel való házasságtól várt. Hasztalanul. Azon felül, hogy házassága nem kevés boldogtalanságot okozott neki, velük szemben a Thökölyhez húzó pártosság gyanúja nem szűnt meg 1698-ban sem, mikor Pekrit fogságából Telekiék szabadon engedték, feleségével együtt, reverzá-

list adván a Thökölyvel fennálló kapcsolatok teljes megszakításáról. Csak 1698 őszén sikerült Erdélyt elhagyniuk, azután, hogy az országrészt megszállták a német seregek. Ettől kezdve helyezkedett a család a rokonság másik ágának, Esterházy Pál nádornak a pártfogása alá. A birtokok visszanyerésének, Pekri gyors karrierjének – felesége nagy keserűségére – Pekri katolizálása volt az ára. 1694–95-ben visszatértek Erdélybe, hol Pekri továbbra is magas tisztségeket viselt. Itt Pekri újra reformátussá lett, kétes értékű császárpártiságának Rákóczihoz való csatlakozása vetett véget (1703. december). Megtorlasként feleségét Rabutin tíz hónapig tartotta fogságban Szebenben. Pekrinek sikerült őt kiváltania. A sors azonban továbbra sem adott neki békés, nyugodt életet. Ide-oda hányódott a kuruc harcok balszerencsés fordulatától kényszerítve. Megpróbáltatásoktól terhes, boldogtalan életében a vallásban keresett vigaszt, ahogy erről fordításai, versei tanúsíthatnak. 1708. október 21-én halt meg Rákóczi fejedelem beregszentmiklósi kastélyában.

Az életrajzot követően S. Sárdi Margit Petrőczy Kata Szidónia írásait ismerteti: költészetének külső történetét, annak kéziratát, másolatait, kiadásait, amiből kitűnik, hogy Petrőczy Kata versei most kerültek először teljes egészükben közlésre hiteles forrásból. Foglalkozik prózai fordításával s arra az eredményre jut, hogy a *Jó illatú XII. Liliomon* (Kolozsvár, 1705) és a *Jó illatú füstölő Igaz Szíven* (Lócse, 1706) kívül életében nem jelentetett meg mást, az egyéb neki tulajdonított írások nem tőle származnak. Így „fölkötött két-séges”, hogy Friedrich Mayer hamburgi lelkész három részből álló vitairatát lefordította. *A Papista Vallasra hajlott Luther-*

musok *Lelkek ismeretének kinnya* sem az ő fordítása (vö. 642–643).

Petróczy Kata Szidóniának 45 verse ismeretes. Az első 36 verset idegen kéz írta a sokáig lappangó, 1952-ben újra előbukkant eredeti kéziratba. A többi 9 a költőné keze írása. Az ismeretlen kéztől másolt versek hibáit valaki gondosan átjavította (vö. a lapalji jegyzetekkel).

A versgyűjtemény nem folyamatosan vezetett „lírai napló”, de a versek valószínűleg megőrizték keletkezésük időrendjét, és közülük több megközelíthető pontossággal datálható, minthogy bennük Petróczy Kata és férje életéhez kapcsolható utalások vannak. Versei állandó szenvedések, panaszok Istenhez forduló könyörgésekkel, a bajoktól, fájdalomtól megváltó halál hívásával. Mégis, mikor szebeni fogságában meggyógyul súlyos betegségéből, azért hálálkodik, hogy elkerülte a halált (138. sz.). Szubjektív lelki kényszerből versel, irigy, elvesztésére, tönkretételére törő ellenségein kívül legtöbbször férje hűtlenségét emlegeti, akit visszavár (117, 122, 128–130, 133). Közösségi mondanivalója két versében szembetűnő, melyeket a katolikus (kisebb mértékben az idegen) elnyomás ellen írt a Rákóczi-felkelés idején (136, 138. sz.). Több imádsága vált az evangélikus énekeskönyvek állandó darabjává (többek között a 133. sz.). Istenen kívül senki másnak nem panaszkodott, arról sem szólt senkinek, hogy verseket írt.

Külön ki kell emelnünk S. Sárdi Margitnak a kor irodalmában, mű- és közköltészetének ismeretében való jártasságát, melyről a jegyzetek lépten-nyomon tájékoztatnak.

Kevesebb munkával járhatott a Kőszeghy Pálról szóló negyedik rész sajtó alá rendezése. Életéről kevés adat maradt fenn, ezeket Thaly Kálmán még a múlt század végén összegyűjtötte és közölte.

Kőszeghy 1693-tól haláláig gróf Bercsényi Miklósnak volt familiárisa. Már apja Bercsényit szolgálta. Fia udvari környezetben tehetett szert műveltségére. Trilógiában írta meg ura ifjúságát, török elleni harcait, Drugeth Krisztinával kötött házasságát, özvegyességét s végül Csáky Krisztinával való házasságát. Csak ez a harmadik rész maradt fenn. Ezt is Thaly közölte először 1894-ben.

„Thaly a versszöveget a maga kora nyelvi normáihoz igazítva adta ki.” A jelen kiadásnak ez szolgált alapul, de a sajtó alá rendező alkalmazkodott a mai írásgyakorlathoz.

Az antik, bibliai és egyéb utalásokban bővelkedő szöveget Sárdi Margit kitűnő jegyzetei teszik az olvasó számára érthetővé. Tárgyi és nyelvi magyarázatai minden szükséges tudnivalóról tájékoztatnak. Jobbnak tartottuk volna azonban, ha minden esetben egyöntetűen jár el, és egyes helyeken nem a felvilágosítást nyújtó, sokaknak csak nehezen hozzáférhető műben jelöli meg a magyarázati forráshelyét, mint pl. a 960. sor: Animoné – Anümoné vö. Apollodórosz II, I, 4–5; II, 5–2.

Az RMKT-jellegű kiadásokban azonban a kutató jobban örül a soknak, mint a kevésnek, és a jelen esetben is köszönettel ismeri el a sajtó alá rendező alapos munkáját.

Varga Imre

Kénytelenek vagyunk visszamenni az adomabeli textológiai kályhához, hogy megállapíthassuk és leírassuk, mitől lett ilyen a Vajda János színházi írásait tartalmazó kötet. A kritikai kiadások alapvető feladata hiteles szövegek megállapítása és közlése, a belőlük levonható elsődleges következtetések levonásával, hogy a textusok a továbbiakban alkalmasak legyenek tudományos kutatásra, felsőfokú képzésre, és alapul szolgáljanak népszerű szövegkiadások (életműkiadások, antológiák, szöveggyűjtemények, tankönyvek) számára.

Ami a hiteles szövegek megállapítását illeti, azzal nincs gond. A sajtó alá rendező Horváth Károlynak volt becsült tanítványa, s pályáját 1978-ban, a *Madách-tanulmányok* című kötetben nagy feltűnést keltve kezdte a *Csák végnapjai* című Madách-dráma két változatáról készült tanulmányával és az első kidolgozás szövegközlésével. Igaz, hasonló jelentőségű textológiai tettel azóta sem hívta fel magára a figyelmet, hacsak nem számítjuk ide, hogy 2000-ben posztmodern játékként, *A Tragédia dalai* címmel 177 „verset” emelt ki Madách drámai költeményének szövegéből, lírai ciklusokká formálva őket. A jó iskola mindazonáltal nem veszett kárba: a szövegközlés pontos és megbízható. Leszámítva azokat az eseteket, amikor a BeJuT Kft. társszerkesztővé küzdi fel magát. Mert azt már (kénytelen-kelletlen) kezdjük megszokni, hogy a ritkítás többé nem a kiemelés eszköze, hanem csupán tördelési megoldás, ám az egyelőre még meglep, hogy a jegyzetekben kurzívval hozott Vajda-idézetekben rendszeresen aláhúzás található, minthogy

szemlátomást nem tudják: kurzív szöveg-részben az álló betű szolgál kiemelésül...

A jó főszöveg közlése azonban már felvet problémákat. Mind a Magyar Sajtó, mind a Nővilág hasábjain történt megjelenést csak a lapszám azonosítja, pl.: 1858. 36. sz. A kötetben belül nem is állapítható meg a közlés hónapja és napja, minthogy a jegyzetekből a megjelenés-rovat (logikusan, a többnyire egyszeri megjelenés miatt) hiányzik. Az olvasó zavarát növeli, hogy a Magyar Sajtó napilap volt, a Nővilág pedig eredetileg hetilap, majd – évkörünkben – havonta kétszer, háromszor, végül újra kétszer jelent meg. Ráadásul akadt egy kerek esztendő (1857), amely átfed. Mi több, az is előfordult, hogy Vajda ugyanarról két különböző szöveggel kétszer írt, egyszer tárgyyszerűbb kritikát a Magyar Sajtó, tárcaszerű ismertetést a Nővilág olvasóközönsége igényeinek megfelelően. Annak ellenére, hogy a két lap körén belül az elrendezés kronologikus, ezek az említett időrendi kérdések csak az eredeti sajtóorgánumok kézbe vételével tisztázhatók. A megjelenés-jegyzetrovat elhagyása eltüntette egyszersmind a cikkek szerzői azonosításának lehetőségét is; maradt egyetlen mondat: „A kötet cikkeinek nagy része aláíratlan, a v. szignó vagy – (gondolatjel) a gl[ossza]. elején Vajda Jánost rejt, természetesen ezeknél a cikkeknél a szerzőről a stílus elemek vizsgálatával is igyekeztünk megbizonyosodni.” (496.) Mikor, melyik? Forduljunk ismét az eredeti lappéldányokhoz.

A kötet – terjedelmi okokból – nem törekedhet teljességre: „Vajda János szín-

házzal foglalkozó cikkeinek igen bő változtatását nyújtjuk át az Olvasónak.” (495.) A kihagyott írások regesztáját azonban hiába keressük, mint ahogyan azoknak a cikkeknek (41 darab) a tételes, annotált jegyzékét is, amelyek a kritikai kiadás VII., korai publicisztikai kötetében már megjelentek. (Ez utóbbit a 948–949. oldal továbbutaló táblázata nem pótolhatja.)

A sajtó alá rendező jól érzékelt, hogy miben és mennyiben különbözik Vajda színibíráói műfajválasztása a két eltérő lapban. Ebből azonban nem következtek közlési elvek a számára. Pedig a Magyar Sajtó előzetes hírei, értesülései, ajánlásai jól csatlakozhatnának az előadás-kritikákhoz; tartalmuk, belőlük vett idézet az utóbbiak jegyzetanyagában kényelmesen elférne – ugyanez aligha oldható meg a Nővilág csevegősebb tárcáinál, glosszáinál. Külön téma az MS [58.] tétel ügye: *Még egyszer (és utószor) IV. László tragoediáról* (49–54). Ez a drámaelemzés éppen azért készült, mert Vajda számára a napi előadás-kritika nem bizonyult elégséges keretnek esztétikai és dramaturgiai kérdések kifejtésére, megvitatására. Ezért egyetlen utalás nincs benne a színpadi megvalósítás mikéntjére, azt megtette már a [48.] és az [51.] kritikában. Azaz: nem tartozik a kötet tárgykörébe. Ezt megerősíti Vajdának Egressy Gáborhoz 1856. március 30-án vagy 31-én intézett levele, amelyben elkérte egy napra az új Dobsa-dráma színházi példányát, hogy a műről és az előadásról külön-külön és alaposan írhasson (Vkrk X, 8). A megoldás az lett volna, ahogyan a mintaként emlegetett Solt Andor járt el Vörösmarty drámaírástáival Teleki László *Kegyencéről*, amikor kiemelte a kritikák közül.

A főszerzővel azonos terjedelmű apparátusra Bene Kálmán több évi munkával,

nagy ügyszeretettel és nemcsak magyarországi, de bécsi közgyűjteményekben is végzett kutatásokkal készült fel. Tanulmányja (*Vajda János, a színi referens*, 501–562), amelyet lábjegyzetekkel kísért, mind oldalszámánál, mind alcímeinél fogva (a nyitó *Magyar színikritika a 19. század közepén* vagy a záró *Összefoglaló portré egy „rettegett” színikritikusról*) sokat is ígér. Ez indokolná ilyen arányú jelenlétét a kritikai kiadásban, minthogy egyébként messze túlnő a szövegből levonható elsődleges következtetések körén. A színjátéktípusonként lépegető áttekintés azonban számos fontos kérdésre nem ad választ: milyen egyéni változatot képviselt Vajda a magyar romantika színházfelfogásán belül? Hogyan viszonyult a reformkorban már felvetődött és 1849 után továbbélt nagy színházi polémiákhoz (költői és színi hatás, prózai és zenés műsorarányok kérdése stb.)? Van-e nyoma saját vándorszíneszi tevékenységének a színi előadás megítélésében? Melyek az új, jellemzően az 1850-es évekre tehető, összeteveszthetetlen elemek, amelyek a színpadi romantika klasszicizálódását készítik elő? A szűkülő körben, ismételten feltett kérdésre („Milyen kritikus tehát Vajda?”) a fenti szempontok metszéspontjában található az érvényes válasz; a mostani ugyanis kevésbé árnyalt és meggyőző: „Lehet, hogy a Gyulai Pál vezette színikritikusi kiválóságok esztétikailag képzetebbek nála, írásaik talán jobban megfelelnek a bírálat műfaji szabályainak – ugyanakkor a Vajda-cikkek egyéni hangjuk, bátran vállalt szubjektivitásuk ellenére nem maradnak alatta Gyulaiék értékelő, elemző munkájának sem.” (562.) Pedig a Vajda-kritikák mennyiségi elemzésében világosan megjelennek azok a pontok, ahol a

minőségi kérdések felvethetők volnának: a Shakespeare-tisztelet milyensége óhatatlanul minősíti a bíráló romantika-felfogását; a *Bánk bán* kanonizálása egyenesen és közvetlenül világnézeti kérdés ekkoriban; a kortárs magyar írókhoz, például Jókai Mór drámáihoz vagy a műsort uraló Szigligeti Ede műveihez való viszony pedig elhelyezi a színikritikust pályatársai körében, ami kivált Vajdánál generális kérdés. Ha a csak részleges sikerű tanulmányírásokat keressük, azt az említett lábjegyzetekben találjuk meg: a sajtó alá rendező nem hasznosította Fenyő István és Korompay H. János kritikátörténeti köteteknek (1830–1842, 1842–1849) tanulságait, pedig mindkettő – a kor mentalitásában elfoglalt hely megfelelő arányában – kiemelten foglalkozott a színházról történet elméleti és kritikai gondolkodás alakulásával.

A másik részdiszciplína, amellyel a színikritikával foglalkozó kutatónak elkerülhetetlenül foglalkoznia kell, a színháztörténet. Részpublikációk jelezték, hogy Bene Kálmán ezen a területen is törekedett önálló kutatásokra, elmélyedésre. Az eredmények – hasonlóan a kritikátörténeti szempontok érvényesítéséhez – itt is viszonylagosak, és az ok is azonos. Nehezen érthető, hogyan kerülték el a sajtó alá rendező figyelmét alapvető dokumentumgyűjtemények: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán nagy, kétkötetes Nemzeti Színháztörténetéből csak az első részt, a monográfiát (1940) használta, a két évvel korábban megjelent második kötetet, az *Iratok a Nemzeti Színház történetéhez* vaskos gyűjteményét nem (nem szerepel a rövidítésjegyzékben sem); nincs róla tudomása, hogy Pukánszkyne ide be nem került és a Nemzeti Színház levéltárának 1945. évi

pusztulása miatt elsőrangú forrássá előlépett iratmásolatainak fondjegyzéke szintén megjelent (az OSZK kiadásában, Berlász Piroska sajtó alá rendezésében, azonos címmel, 1988-ban); nem ismeri STAUD Géza válogatását sem (*77 dokumentum a régi Nemzeti Színházból 1838–1885*, Bp., 1989), amely az Operaház ereklyetárában fennmaradt archívumhányadra irányíthatva volna figyelmét, és amely főleg a vendégszereplők és vendégszereplések vonatkozásában alapvető.

Számos, bonyolult körülírás elmaradt volna, ha a sajtó alá rendező következetesen használja a színháztörténet közérthető szakterminológiáját. Szigeti Józsefről, a Nemzeti Színház vezető színészeréről megtudjuk: „Kiváló jellemszínész, elhízását követően a humoros, joviális szerepekben találta meg igazi énjét.” (581.) Ugyanez a szerepkörök pontos, bevett megfogalmazásában: második hősszerelmes az id. Lendvay Márton mellett, később komikus, majd áttért a kedélyes apa szerepkörére. (Ábrázolásokkal szemléltetve lásd *Magyar színháztörténet 1790–1873*, 140–143. sz. kép!) Hasonlóképpen: „az előforduló szereplők nevei” (952) = szerepnév.

Az egyes kritikák, glosszák jegyzetei túlbonyolítottak. *Minden* tételhez kapcsolódik jegyzet, még a néhány soros kishírhoz is. Ha más nem, tartalmának megismétlése, összefoglalása. A klasszikusoknál más a helyzet: az addigi magyar recepció (indokolt) összefoglalása után megjegyzeteli iménti, saját szövege teljes névanyagát, amely persze a főszövegben nem fordul elő. Nem rokonszenves (és nem is feladata a kritikai kiadásnak), hogy a sajtó alá rendező azon nyomban minősíti – saját szavával: „az egész szövegre vonatkozóan kommentálja” (498) – Vajda színházi

írásait. Mintha bizony ő is ott ült volna a szabadjegyes referens melletti földszinti helyen.

A túlbonyolított és mechanikus jegyzeteléssel – sajnos – együtt jár, hogy ugyanakkor fontos és érdekes jegyzetelendők elsiklanak a közlő szeme előtt. Néhány példával szemléltetjük kifogásainkat. Az MS [173.] kritika Rossini *A szevillai borbély* c. vígoperájának 1856. október 13-i előadásáról szól a Nemzeti Színházban. A II. felvonás éneklecke-jelenetébe (amint az szokásban volt) a primadonna, Hollósy Kornélia illesztett dalokat, elsőként egy „már Lind Jennytől is hallott” betétdalt (143). A jegyzet (663) becsülettel annotálja a Rossini-művet, Jenny Lindet, a dalt. A „hallott” azonban csak azt jelenti számára, hogy „a dalt Taubert a világhírű svéd koloratúraszopránnak [sic!] írta eredetileg”. Pedig Vajda tényleg hallhatta a „svéd csalogány”-t Pesten: 1854-ben három koncertet adott a Német Színházban, vö. *77 dokumentum...*, 174. Az MS [238.]-ban a *Hamlet* 1857. október 5-i előadásáról írva, Vajda Lermontovot idézte, németül (212). A jegyzetből (705) megtudjuk a pontos magyar fordítást, kapunk kommentárt is („Jellemző, hogy Lermontov né[met] fordításban jut el Vajdához, németül idézi”), majd következik Lermontov teljes neve, születési és halálozási éve, minősítéssel: „az orosz romantika egyik legnagyobb költője, írója.” Ennyi a filológiának. Az MS [106.] a *Két pisztoly* című Szigligeti-népszínmű 1856. június 22-i előadásáról szól, benne Vajda Füredi Mihály Sobri-jelmezének változását rögzítette: „...új, az ismeretes póre gatya és szűr helyett feszes nadrágos, mente dolmányos jelmezben” játszott (91). A jegyzetíró elcsodálkozik: „Vajda ritkán ír jel-

mezekről – ez a bír[álat]. kivétel.” (630.) Nem véletlenül emelte ki Vajda a sokadik előadásból éppen a domináns színjáték-elem változását: a paraszti szereplők öltöztetésének stilizálása a Nemzeti Színház megalakulása óta folyamatos kritikai vitatéma volt, már a *Két pisztolyt* megelőzően is. (Vörösmarty véleményét idézte FENYŐ István, *Valóságábrázolás és eszményítés 1830–1842*, Bp., 1990, 299.) A kérdés megint messzebbre vezet: amíg a reformkorban és 1848/49-ben a liberális kritika elvárta a jelmez valóság-hű megjelenítését, addig a betyár fentebb leírt, régi magyar *nemesi* jelmeze megfelelt ugyan a romantika historizmusának, de jól mutatja egy-szersmind a stílus említett klasszifikálódását is.

A nagyszámú tárgyi tévedés és elírás zöme onnan ered, hogy Bene Kálmán szemlátomást nem használta az újabb, 1994-ben megjelent *Magyar színházművészeti lexikon* adatait. A recenzió terjedelmi korlátai miatt csak a leglényegesebbek javítására vállalkozhatunk. Szathmáryné Farkas Lujza új férje Laczkóczy *Ferdinánd* volt, és ezért Szathmáryné-Laczkóczy-nénak nevezte magát (passim) – ezt annak ellenére elírta, hogy Vajda a főszövegben helyesen adta meg a nevet. Szilágyi Károly nem azonos Szilády Károly kecskeméti nyomdással (754), az előbbi Debrecen város főjegyzője volt; Kisfaludy Károly vitézi játékanak címe helyesen: *A tatárok Magyarországon* (572); Munkácsy Flóra apja Munkácsi (Gaidler) Pál, magyar vándorszínész volt (576); Prielle Kornélia utolsó férjét Rozsnyay *Kálmán*-nak hívták (577 + a névmutatóban); Ráday Gedeon 1845 és 1849 között volt a Nemzeti Színház országos főigazgatója (577); Sheridan nem Kotzebue nyomán dolgozott

(658); Bántó Sámuel (1808–1866) nem Pály Elek álneve (663); Rossini *Tamcredi* című operája 1827 óta szerepelt magyar színpadon (663); Schodelné 1843 és 1849 között nemzeti színházi tag volt, 1849-ben vonult vissza, vö. 77 *dokumentum...*, 31–32; Virágos György Nagy Ignác *Tisztújításában* nem „népi figura”, hanem a bocskoros nemesek főkortese (846); stb., stb.

A túlbonyolítás ellen a sajtó alá rendező a kötet jó áttekinthetőségét biztosító mellékletekkel igyekezett védekezni: készült darabcím-mutató, tárgymutató és – a szerepneveket is felölelő – névmutató, valamint (az ötnél többször említett személyről) külön *Kislexikon* is (563–583). Az utóbbi már az Arany kritikai kiadás korábbi levelezésköteteiben sem vált be. Most Bene Kálmán érvel mellette: „Ha nem így tennénk, száznál több jegyzetben kellene leírunk pl. a következő mondatot: *Egressy Gáborról* ld. a MS 2. sz. írásának jegyzetét!” (499.) Így viszont megszűnik a főszoveget szorosán követő jegyzetelés, a *Kislexikon* szócikkeibe általánosságok kerülnek, mint például a vezető színészek főbb szerepei, amelyek egyébként nem fordulnak elő Vajda kritikáiban.

A kötetébe sokszor belebonyolódó sajtó alá rendező és a szemlátomást megfáradt, kedvetlenül dolgozott sorozatszerkesztő-
lektor dolgát nagyban segíthette volna egy gyakorlott és figyelmes belső szerkesztő az Orpheusz Kiadónál, aki kijavította volna a keltezés ingadozó helyesírását, egységesítette volna a rövidítésjegyzék címléírásait

(tudva a nemzeti könyvtár nevének helyes írásmódját is), törölte volna az idegen nevek ejtését, következetesre javította volna a rövidítések használatát (jelen szaklap tízszer *Itk*, egyszer *Irodalomtört. Közl.-k* formában szerepel). Egyfelől őszintén örülhetünk annak, hogy mind több kiadó vállalkozik kritikai kiadás vagy kritikai igényű szövegek közrebocsátására – másfelől azonban látnunk kell, hogy számítógép és programok birtoklása nem jelenti a feltételek szükséges minimumát sem, ha hiányzik a szerkesztés/kézirat-előkészítés/korrektúra fázisainak végigvitelére alkalmas személy. Az elképesztő árért (4500 Ft!) elvártuk volna legalább négy képpoldal beillesztését, mondjuk, Vajda János arcképével, a Nemzeti Színház akkori külső-belső képével és a Budai Népszínház ábrázolásával.

A Vajda kritikai kiadás megfáradni látszik, s ezzel nincs egyedül. Eljött az ideje a kritikai kiadások teljes problémaköre szakmai megvitatásának, a mai helyzetre adandó textológiai, tudományszervezési, képzési, finanszírozási válaszok megfogalmazásának. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy ami a filológusok számára evidencia (hiteles, jól gondozott szövegek nélkül nincs irodalomtudomány), az még tetszetősebb megfogalmazásban (klasszikusaink szövegei a nemzeti kulturális örökség elidegeníthetetlen részét alkotják) és a tudomány berkein belül sem természetes vagy elfogadott mindenki számára.

Kerényi Ferenc

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI: ÚJSÁGCIKKEK, TANULMÁNYOK, II (1901. május–1902. február), második, átdolgozott kiadás

Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet.

PÓTLÁS AZ I–XI. KÖTETEKHEZ

Sajtó alá rendezte Koczkás Sándor, Nényei Sz. Noémi.

Budapest, Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 1997, 503 + [4] l. (Ady Endre Összes Művei).

Ady Endre publicisztikai írásai első kritikái kiadásának első és második kötete 1955-ben jelent meg. Már az első kötet megjelenése is éles kritikai visszhangot váltott ki, mely ráirányította a figyelmet az első kiadás – az összeállítók minden áldozatos munkája ellenére is meglevő – hiányosságaira. Mivel a sorozat második, Ady 1901 májusa és 1902 februárja közt írott publicisztikai jellegű munkáit közlő kötete még természetesen az első kötet szerkesztési elveit, anyaggyűjtési, illetve feldolgozási módját követi, már az első kötet megjelenésekor várható volt, hogy az új kötet anyaga is erőteljes revízióra szorul majd. Földessy Gyula a második kötet (II.) jegyzetekhez írt előszavában ugyan jelzi, hogy a tervezett hat kötet mellett az anyag bősége miatt további két kötetre rüg majd az összkiadás, arra azonban ő sem számított, hogy a munka csak a tizenegyedik kötet megjelenésével, 1982-ben zárul le. 1955-ben az Akadémiai Kiadó rendezte anketót követően az anyag feldolgozása lelassult, a szerkesztési elvek újra átgondolásra kerültek. Ennek eredményeképpen azonban alaposabb, a kritikái kiadás igényeinek jóval megfelelőbb harmadik kötettel folytatódott a munka. Az első és második kötetek 1982 után egyre idősebbé váló új kiadása azonban még jó ideig váratott magára: az átdolgozott első kötet 1990-ben, míg a második csak 1997-ben jelent meg. Az új kiadás második

kötetét is Vezér Erzsébet rendezte sajtó alá.

A kritikái kiadás egyik legfontosabb követelménye, hogy az életmű a maga teljességében váljon hozzáférhetővé. Ez a teljességigény az új kiadás első köteténél egyben látványos mennyiségi növekedésben is megmutatkozik, amennyiben a közölt Ady-írások száma az első kiadásban közöltekhez képest mintegy duplájára nőtt. A második kötetnél ilyen látványos mennyiségi többletről nem beszélhetünk, a két kötet anyaga tételszerűen majdnem megegyező. Kérdés tehát, hogy a második kötet esetében mi indokolja az új kiadást.

Az egyik legnagyobb problémát természetesen az jelenti, hogy a nagy számú szignálatlan cikk hitelessége felől hogyan, milyen szempontok figyelembevétele mellett dönt az összeállító. Ahogy az első kötet esetében, itt is fölmerül, hogy az óriási munkát végző Földessy Gyula nem számolt a korabeli újságírás azon gyakorlatával, hogy a vidéki lapok gyakran más lapokból ollózott cikkeket közöltek névtelenül. A második kötet új kiadásából 47 más lapból átvett, de az első kiadásban Adynak tulajdonított írás maradt ki, melyek listáját a jegyzetek előszavában találjuk az első kiadásbeli sorszámmal együtt. Az ilyen cikkek esetében Földessy az írások hitelessége felől az alapján döntött, hogy azok megközelítik-e a biztosan Adynak tulajdonítható cikkek színvonalát,

eszmeiségét. A stíluskritikát azonban gyakran felületesen alkalmazta. Ugyanakkor a második kötet alapján jó néhány korábban ismeretlen, de nagy biztonsággal Adynak tulajdonítható cikk is előkerült.

Megváltozott az új második kötet szerkezete is, az Ady-írások közlési módja a harmadik kötettől ismert gyakorlatot követi. Az első részben az 1901. május 22-étől 1902. február 28-áig terjedő időszakból azokat a cikkeket találjuk, melyek bizonyíthatóan vagy nagy biztonsággal Adynak tulajdoníthatók, összesen 220 írást. Ezt követően a *Függelék I.* közli a kétes hitelű szövegeket, 113-at, szintén időrendi sorrendben. További 14 darab, más cikkhez kapcsolódó írás a *Jegyzetekben* kapott helyet, függetlenül attól, hogy teljes bizonyossággal Adynak tulajdonítható vagy kétes hitelű szövegekről van-e szó. A *Függelék II.* közli az Ady által fogalmazott vagy a róla szóló szerkesztői üzeneteket. Mivel Ady cikkeinek, tanulmányainak kritikai kiadása a publikált tizenegy kötetel, illetve az átdolgozott első és második kötetek új kiadásával befejeződött, a *Pótlásban* találjuk azokat az írásokat, melyek a korábbi kötetekből valamilyen oknál fogva kimaradtak, összesen kilenc darabot. Természetesen nem csak az *Újságcikkeket*, de a *Függelék I–II-t*, valamint a *Pótlást* is magyarázó jegyzetek egészítik ki. Ezt a belső tartalmat vizsgálva azonban az első kötethez képest jelentős eltérés mutatkozik.

A pontos, számszerű összehasonlítást részben megnehezíti, hogy míg az első kiadás az egy napon, egy rovatban megjelent cikkeket egyben közli, addig az új kiadás külön. Így például az 1902. február 13-i, az új kiadásban 201-es számú *A kuroc lengyel*, mely a *Nagyváradi krónika:*

Nagyváradi tarkaságok rovatban jelent meg, a régi kiadásban két másik írással együtt olvasható, melyek azonban az új kiadásból kimaradtak. Így, jóllehet mindkét kötet esetében számszerűen egy-egy cikkről van szó, az új kiadás szerkesztési elvei szerint háromról, vagyis e szerint egy megtartott és két kimaradt írásról beszélhetünk. Az új kiadás *Újságcikkek* részében az első kiadásban is szereplő cikkek száma 163, ezen kívül 45 új írást találunk. A fenti közlési mód miatt a közölt írások száma az új kiadásban tételszerűen 12-vel nő; így az itt található publicisztikai írások száma 220. A *Függelék I*-be került írások közül 52 szerepel az első kiadásban, ezen felül található még 62 cikk, melyek többkevesebb biztonsággal Adynak tulajdoníthatók. Az új kiadásból tehát kimarad több mint 150 névtelen cikk; ezeknek mintegy harmada a *Függelék I*-be, a kétes hitelű írások közé került, további négy névtelen cikk egy szignóval ellátottal együtt pedig a *Jegyzetekben* található másik 9, az első kiadásban nem közölt, Adynak tulajdonítható írással együtt. Így az elhagyott névtelen cikkek száma majd száz. Emellett 4 szignált és egy aláírt írás (218-as) is kimarad az új kiadásból, mivel ez egy évvel korábban, más címmel már megjelent, így az átdolgozott kiadás első kötetében kapott helyet.

A kérdés persze nem annyira az, hogy számszerűen hogyan alakul a két kiadás viszonya. Sokkal inkább az, hogyan változhat az új kiadás alapján kirajzolódó Ady-képünk. Erre a kérdésre a közeljövő Ady-kutatásának kell választ adnia, annál sürgetőbb kérdés azonban, hogy a kétes hitelű szövegek Adynak tulajdoníthatóságáról filológiailag megalapozott, megbízható döntés születessen. Az első kiadás

alapján 1901. szeptember 13-án *A jelöltek fotográfiája* címmel jelent meg az egyik első olyan cikk Ady tollából, mely az őszi képviseléválasztásokkal foglalkozik. Az 1901. október 7-ei *A választások epilógjai* című cikk pedig a választásokról írt sorozat utolsó darabja (bár a témát később is említi). Szeptember 13-a és október 7-e között összesen 26 Ady-cikket találunk az első kiadásban. (Három, *A hétről* című heti krónika több rövidebb, össze nem függő írást közöl, melyek nagyobbik hányada szintén a választásokkal foglalkozik, bár esetenként a színházi komédia témájára hangolva, metaforikusan). Ezek közül a 169-es és a 180-as közvetlenül ugyan nem a választásokkal foglalkozik, azonban szintén politikai témájú. A huszonhat írás közül tehát huszonnégy foglalkozik a választásokkal, kettő darab más témával, de szintén politikai tartalmúak; kultúrával, művelődéssel foglalkozó önálló írás azonban egy sincs. (Az október 7-i *A lowoodi árva és Fedora* az első színikritika, melyet mindkét kiadás közöl, sorrendben *A választások epilógjai* után.) Ebből az időszakból az új kiadás tizennégy cikket közöl, tizenkettőt az első kiadással megegyezően és még kettő újat, melyből az egyik foglalkozik közvetlenül a választásokkal. *A Függelék I*-ben további tizenhárom (kétes hitelű) írást találunk, melyek közül hat szerepelt az első kiadásban is; ezek a választással kapcsolatos írások. A függelékben olvashatunk azonban további hét, az első kiadásból hiányzó írást, melyek kivétel nélkül a színházi évad indulásával, illetve a bemutatott darabok ismertetésével, kritikájával foglalkoznak. Ha tehát az ebben az időszakban született összes (eddig megtalált lehetséges) Ady-írást vesszük számba az új kiadás alapján, akkor a

huszonhét írásból húsz foglalkozik a választásokkal illetve politikai tartalmú, hét színházzal. Október elejétől decemberig a *Függelék I*-ben további tizenegy, az első kiadásban nem közölt, színházzal foglalkozó írást találunk, melyek közül kilenc színikritika, kettő a színügyi bizottság üléséről tudósít. Ha tehát ezeknek az írásoknak a hitelessége felől döntés születnék, az az első kiadás fiatal, elsősorban közélettel foglalkozó, „forradalmár” Adyt tükröző képét jelentősen megváltoztathatná, és ráirányíthatná a figyelmet arra az Adyra, aki nem pusztán politikai szövegeket zengve talán csak stílusában emelkedik kora zsurnalisztikájára fölé, hanem aki kritikusként írásaiban a biztos kezű ítélkezést tanulva egyben a lírai paradigmaváltást is előkészíti. Ennek az Ady-képnek reprezentatív írása az *Egy cinikus ember meséi*, mely tulajdonképpen maga is könyvajánló.

Tekintettel arra, hogy az Ady cikkeiben utalt írások a korabeli lapokban nehezen hozzáférhetők, a cikkekhez minden vonatkozásban részletes dokumentáció csatolódik. A jegyzetekben megtaláljuk a cikkek címét, lelőhelyét, a megjelenés dátumát, a lapszámot, a rovatcímét, mely az első kiadástól eltérően, bár nem biztos, hogy szerencsés módon, a főszövegben nem található meg, végül a cikk aláírását, szignóját vagy betűjelét. Mindez a III. kötetből folytatott gyakorlatot követi, mint ahogy a jegyzetek összeállítása, elrendezése általában. A szövegre vonatkozó megjegyzéseket (pl. szövegromlás stb.) a névtelen cikkeknel Ady szerzőségének indoklása követi. Ezek szerzőségét, akár főszövegben, akár függelékben találjuk a szöveget, lehetőleg konkrét tárgyi bizonyíték támasztja alá, s a szerkesztő csak ennek hiányában folyamodik stiláris indo-

kokhoz. Ezt követik a magyarázó jegyzetek; a cikkekben szereplő személyekről rövid bemutató írást találunk a név első előfordulásakor, amennyiben ez Ady életművének, illetve a cikkek háttérének jobb megértéséhez szükséges. Ez a jegyzet a névmutató segítségével könnyen visszakereshető. Így a jegyzetanyag 39 oldalról 97 oldalra duzzadt.

Az első kiadásból elhagyott szövegeket olvasva és azokat a biztosan Adynak tulajdonítható írásokkal összevetve, jóllehet a szerzőség elvetésére negatív bizonyítékokat érthető okokból nem közöl a kötet összeállítója, általában elmondható, hogy az új kiadás a stíluskritikát az elsőnél jóval szigorúbban alkalmazza; továbbá azok az írások is elmaradnak, melyek talán Adyéi, de stilárisan érdektelenek, ha ezt az elvet nem is alkalmazza mindig teljes szigorral a szerkesztő. Valószínűleg igaza lehet KOVALOSZKY Miklósnak, aki az első kötet új kiadásáról írt recenziójában (*Egy kritikussabb kritikai kiadás: Ady Endre összes prózai művei*, ItK, 1992, 189) a kétes hitelű cikkek közt közölt írások nagy számát sajnálva azt mondja, talán a korábbi viták miatt is kerül oly sok Ady-cikk függelékre, jóllehet sok esetben ez csak a döntés elodázása. A fent tárgyalt színkritikák (s általában is a *Függelék I*-ben található írások jó része) nyugodtan közölhető volna az *Újságcikkek* közt. Tudjuk, hogy a Nagyvárad Napló színházi rovata Adyé volt, így a jegyzetekben közölt egyéb bizonyítékok legtöbbször valószínűleg elegendőek ahhoz, hogy pl. a színházi bizottság üléséről tudósító írásokat, melyek a következő hónapra tervezett műsorról adnak hírt, Adynak tulajdonítsuk akkor is, ha tárgyi nem, csak stiláris bizonyítékok állnak rendelkezésre. De erősíti ennek valószínűségét a szeptem-

ber 28-i tudósítás (269-es számú, *A színház első hónapja*) elején található utalás a választásokra. A tervezett műsor ismertetése öt premierről ad számot. Ebből négyről találhatunk kritikát az új kiadás második kötetében, hármát a főszövegben (*Cyrano de Bergerac*, *A kis mama*, *New York szépe*), egyet pedig a kétes hitelű írások közt (*Tartalékos férj*). A *San Toy*-ról nem találunk kritikát, jóllehet Ady a 138-as számú *Faust* cikk alapján látta a darabot. A kritika hiánya talán éppen arra vezethető vissza, hogy Ady szeretett színésznője, Székely Irén az operett világában „kikapósként” kevésbé tudott érvényesülni. Amellett, hogy „az üzletes színdarabok és a pesti aszfalthumor kigúnyolása a Rákosi–Guthi ’cégen’ keresztül – Ady leleménye” (456), a *Tartalékos férj* felütése is Adyra vall. A premierok sorsát tekintve tehát a „kétes hitelű” írás ugyanúgy kerülhetett volna a főszövegbe, mint a három ott közölt szöveg, melyek hitelességét szintúgy nem támasztja alá tárgyi bizonyíték.

A szövegeket, majd a jegyzeteket közlő részeket a kötet végén részletes mutatórendszer egészíti ki. A részletes névmutatóban dőlt számok utalnak a jegyzetekre. A jegyzetekben közölt írások mutatója után a *Betűrendes tartalommutató*, majd pedig a szövegközlő részek sorrendje szerint az újságcikkek, a két függelék és a *Pótlás* mutatója következik a cikk sorszámaival, oldalszámaival és a jegyzet oldalszámaival. A tipográfia lehetőségeit jobban kihasználva talán a kötet szerkezetét ismerve jól használható mutatókat is áttekinthetőbbé lehetett volna tenni, ha például a jegyzetekben közölt Ady-, illetve Adynak tulajdonított cikkek a betűrendes tartalommutatóba is bekerültek volna a könnyebb visszakereshetőség kedvéért.

Nemcsak a kötet szerkezete, tartalma, a szövegközlés módja is eltér az első kiadásától és a harmadik kötettel kezdődő gyakorlatot követi, vagyis a szövegeket a mai akadémiai helyesírási szabályzat szerinti átírásban közli. Mivel a korabeli sajtóban megjelenő cikkek helyesírása nem az akkor már mintegy hetven éve meglévő helyesírási szabályzatot követi, hanem a szerkesztők és szedők helyesírási szokásait tükrözi, az átíratra nem csak az ad lehetőséget, hogy a szöveg helyesírása nem feltétlenül Adyra jellemző sajtóság, hanem az is, hogy az igen változatos helyesírási képet technikailag nehéz lett volna a kiadás számára realizálni. Az Adyra jellemző nyelvi sajtóságokat, Ady nyelvi ízeit, jellegzetes felkiáltó szavait ugyanakkor eredeti formájában közli a második kiadás is. Az idegen szavaknak a mai helyesírásnak megfelelő, a második kiadásban használt átírata mutat talán legtöbb eltérést a korabeli írásmóddhoz képest. Ez általában nem jár szövegromlásként értékelhető veszteséggel, mégis, a századelőre olyannyira jellemző írásmód a korhangulat felidézője lehet, így az olvasó szempontjából az átírást veszteségnek kell tartanunk.

A közlés módszerét illetően az első kiadástól eltérés, hogy ha egy-egy rovatcím alatt (pl. *Nagyvárad krónika: Nagyvárad iarkaságok*) több alcímmel jelölt kisebb cikk is található, akkor a lapban együtt közölt cikkeket külön cím, az eredeti alcím alatt találjuk. Bár a jegyzetben természetesen megtalálható a közös főcím, talán mégis érdemes lett volna a korábbi kiadás gyakorlatát megtartva tipográfiai is jelölni a főszövegben ezen íráskészlet tartozását, ha másért nem, olvasóbaráti megfontolások alapján. A kritikai kiadásnak sem csak tudományos igényeket kell kielégítenie, és a rovatcímeket is tartalmazó, az íráskészlet tartozását jelző közlési mód a kötetnek újságszerű megjelenést kölcsönözve (a kutatási célokat háttérbe nem szorítva) az olvasás örömét is jobban segíti.

Vezér Erzsébet évtizedek óta folyó áldozatos munkáját az Ady kritikai kiadás újabb magas színvonalú kötete dicséri. A munkatársaival együtt végzett alapos revízióknak köszönhetően ezzel a kötettel az Ady-filológia újabb határhöz érkezett.

Finta Gábor

ADY ENDRE ÖSSZES VERSEI, III (1906. JANUÁR 28.–1907)

Sajtó alá rendezte Koczkás Sándor, Kispéter András, Budapest, Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 1995, 521 + [23] l. (Ady Endre Összes Művei).

A kritikai kiadás versei. 1995-ben jelent meg az *Ady Endre összes verseinek* kritikai kiadását tartalmazó harmadik kötet (AEÖV III.) az 1906. január 28. és az 1907-es év vége között keletkezett költeményekkel, tehát jórészt a *Vér és arany* kötet verseivel. A kritikai kiadás első kötete (AEÖV I.), amely még 1969-ben látott

napvilágot, tartalmazza a költő 1891-es névnapi köszöntőjétől kezdve a diákkori zsenyéket (1891–1896), valamint *Ifjúkori versek, alkalmi dalok* cím alatt az 1896 és 1899 közötti időszak termését. A második, az első után csaknem húsz évvel megjelent kötet (AEÖV II.) az Ady-életmű és a magyar líratörténet szempontjából meghatá-

rozó jelentőségű szakaszt dokumentál, az 1900-tól 1906. január 7-ig született verseket, azaz – a jegyzetíró szavait idézve – „az *Új Versek* létrejötteinek egész »forrásvidékét«” foglalja egy kompozícióba.

A nagy időbeli távolság ellenére, ami a köteteket egymástól elválasztja, a szövegkiadói gyakorlat elvi alapjai lényegében változatlanok. Mindhárom kötet műfaji megkülönböztetés nélkül a keletkezés legvalószínűbb időrendjében közli egymás mellett a lírai költeményeket az Ady által kötetbe nem sorolt versekkel, alkalmi dalokkal, dedikációkkal, köszöntőkkel együtt. A főszöveg kialakítása a hagyományos szövegkiadói gyakorlatnak megfelelően az ultima manus-elv alapján történik, de az alapszövegek kiválasztása a korabeli nyomdatechnikai viszonyok visszasságai, valamint Ady gondatlan korrektori munkája miatt – ahogy erre a figyelmet az előző kötethez írt vitázó megjegyzéseiben SCHWEITZER Pál is felhívta (*Vitázó megjegyzések Ady Endre összes verseinek kritikai kiadásának második kötetéhez*, ItK, 1990, 674–685) – egyedi mérlegelés és döntés után történik. Az AEÖV I-ben kifejtett elveket követi továbbá a címadás, a szövegközlés és -gondozás, az emendáció és a helyesírási szabályok érvényesítésének gyakorlata is. A három kötet kiadását tehát egységes szemléletmód jellemzi, az eredeti elképzelések közül technikai és terjedelmi okokra hivatkozva a szerkesztők, már az előző kötet kiadásakor (AEÖV II, 211) egyedül az idegen nyelvre fordított versek bibliográfiai adatainak, valamint a megzenésített versek adatainak a közléséről mondtak le, de ez már csak azért sem pótolhatatlan veszteség, mert az Ady-bibliográfia ezt a témakört is feldolgozza (VITÁLYOS László,

OROSZ László, *Ady-bibliográfia 1896–1977: Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*, Bp., 1980²; VITÁLYOS László, *Ady-bibliográfia 1896–1987: Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*, kieg. kötet, Bp., 1990). Amennyiben a jegyzetíró mégis szükségesnek érezte a zenei feldolgozás megemlítését, mint például az *Egyedül a tengerrel* és a *Nem mehetek hozzád* Bartók-feldolgozása esetében, akkor ezt a *Keletkezés-történet* rovat legvégén megtette.

A kritikai kiadás szakított azzal a hagyománnyal, ami az *Összes versek* kiadását az első „igazi” Ady-kötettel, az *Új versekkel* kezdi, s kötetről kötetre haladva a verseket a költő által ciklusba sorolt rendben adja közre, s az első két kötetet, a *Verseket* és a *Még egyszer*, a kötetbe nem került versekkel együtt közli. (Ezt a kiadói gyakorlatot képviseli Schweitzer Pál és Láng József, akik két-háromévenként rendszeresen jelentetik meg Ady költői életművét.) Ezt a szövegkiadói eljárást több szempont is indokolja: egyrésztől az, hogy Ady tudatosan „komponálta” érett költői korszakának kötetait és sorolta verseit ciklusokba, s így az ezt követő kiadói gyakorlat jobban megőrzi az eredeti alkotói szándékot; másrészt – az előbbivel szoros összefüggésben – nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az Ady-életmű elemzése is többnyire a ciklusokba rendezést figyelembe véve történik. Noha az időhatárok megállapítása során megfigyelhető a kötetekhez való igazodás igénye, a Koczkás Sándor és Kispéter András által sajtó alá rendezett kiadás a versek keletkezésének kronologikus rendjét követi. Az ennek az elvnek az alkalmazásával járó előnyöket a jegyzetekhez írt előszó így foglalja össze: „A kronológiai

rendszeresítés kritikái kiadás lehetőséget adott arra, hogy Ady lírai költeményeket alkotó műhelyének azonos motívumokat továbbfejlesztő vagy éppen polemikusan ellentételező folyamatait s olykor alkalmi igényeket is kielégítő verskészítő gyakorlatát közvetlen közelségből figyelhessük.” (AEÖV III, 126.)

Az AEÖV III. a *Vér és arany* kötetben megjelent verseket kívánja közreadni, de a kronologikus elv érvényesítése miatt több olyan költeményt is tartalmaz, amely később került csak kötetbe. 16 vers *Az Illés szekerén*, míg egy vers, a *Szent Lélek karavánja*, *A magunk szerelme* kötetben jelent meg. Ennek a szövegkiadáói gyakorlatnak köszönhetően világosan látszik, hogy *Az Illés szekerén* kötet *Az utca éneke* című ciklusának jelentős része a *Vér és arany* verseivel egy időszakban, Ady pénzverseinek tőzsomszédságában született. A *Vér és arany* kötet megjelenése (1907. december 20.) után s az év vége előtt keletkezett művek, melyek részben alkalmi költemények, részben pedig *Az Illés szekerén* kötetben kaptak helyet, még szintén az AEÖV III-ban találhatók.

Ahogy időben egyre távolodunk a 20. század első évtizedeitől, úgy csökken a valószínűsége annak, hogy újabb, eddig ismeretlen Ady-versek kerüljenek nyilvánosságra. Az AEÖV I. a korábbi kiadásokhoz képest még 11 új verset közölt, az AEÖV II-ben nyolc olyan mű található, mely a korábbi gyűjteményes kiadásokban még nem szerepelt. Ezek mint addig ismeretlen – bár nyomtatásban megjelent – versek vagy korábban publikált novellák, cikkek versbetétei kerültek a kötetbe. Az AEÖV III. kötete a korábbi versgyűjteményekhez képest egy verssel bővült. Ady a szóban forgó verses ajánlást dr. Révész

Artúr orvos számára az *Új versek* kötetbe írta. Az eredeti kézirat nem maradt fenn, pusztán a Fenyő Miksa hagyatékában található, Klein Istvántól származó levélhez csatolt másolat tartalmazza a verset. Az autográf kézirat hiányában a dedikáció hitele megkérdőjelezhető, de a levél alapján a sajtó alá rendező mégis felvette a kötetbe. Felmerül a kérdés, hogy nem lett volna-e szerencsésebb ilyen körülmények között a verset az AEÖV utolsó kötetében tervezett *Kétes hitelű versek* csoportjában megjelentetni.

Külön problémát jelent az [*Ez az Élet könyve...*] kezdetű vers datálása. Ezt a kis verses dedikációt Ady Kabos Ilonának, Kabos Ede író lányának írta. A kritikai kiadás ezt a művet az 1907-es év végére teszi, míg a Láng József és Schweitzer Pál által szerkesztett *Ady Endre összes versei* kötet 1912 elejére datálja. Mindkét szövegkiadó ugyanarra, a Színházi Életben 1918. október 20-án megjelent cikkekre hivatkozik, melyben Kabos Ede nyilatkozik lányáról a fiatal zongoraművész nő hangversenye alkalmából, de Schweitzer Pálék tévesen írják a jegyzetben, hogy a „verset Ady *A menekülő Élet* Kabos Ilonának ajándékozott példányába írta 1912 elején.” (ADY Endre *Összes versei*, a szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította LÁNG József, SCHWEITZER Pál, Bp., Osiris Kiadó, 1998³, 1400.) Az interjúból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy a dedikációt Ady a *Vér és arany* kötet első kiadásába írta. A datálás kérdése ezzel, úgy tűnik, a kritikai kiadás javára eldőlt. A cikket végigolvasva felmerül azonban még egy zavaró momentum. Ugyanis Kabos Ede, mielőtt a lánya és Ady kapcsolatáról szólna, ezt mondja: „Tízéves korában már Molnár Ferenc írta neve-

napjára a következő verset:” – ezután olvashatjuk a köszöntő kéziratát, majd így folytatja: „Négy évvel később, mikor már megismerte és megszerette Ady Endre líráját, Ady a »Vér és arany« első példányát a következő sorokkal dedikálta.” A *Zenei lexikon* szerint azonban Kabos Ilona zongoraművésznő 1900-ban született Budapesten, tehát vagy az édesapa emlékezett rosszul, s a leány nem 14 éves volt, mikor a vers keletkezett, vagy a vers keletkezett később, akkor viszont a kritikai kiadás datálása kétséges.

Szöveggondozás és szöveggözlés. A hagyományos szövegkiadáói gyakorlat szerint a kötetben közölt főszöveg alapjául az az alapszöveg szolgál, mely a költő életében legkésőbb megjelent, tehát a legérettebbnek, legpontosabbnak tekinthető variáns. Figyelembe kell azonban venni, hogy lehetnek olyan időben később keletkezett publikációk, melyeket különböző okok miatt a költő nem javított, nem korrektúrázott, s ezért nagyobb arányban tartalmazhatnak zavaró szövegromlást. Ilyen esetekben egy korábbi kiadás alapszövegül választása az indokolt, mivel ez igényel kevesebb sajtó alá rendezői beavatkozást. Az ultima manus-elv automatikus alkalmazása az AEÖV III. esetében sem lett volna szerencsés. A *Vér és arany* kötetnek Ady életében ugyanis öt kiadása látott napvilágot, de az utolsó kettő csak 1918-ban, illetve 1919-ben. Élete utolsó évében romló egészségi állapota miatt nem valószínű, hogy a költő sokat foglalkozott volna régi kötetének újabb kiadásával, ezért jogosnak tűnik a szerkesztőknek az a döntése, mely az esetek több mint felében a kötet harmadik, azaz 1910-es kiadásában található szövegváltozatot választotta alapszövegnek. 41 versnél szolgál alap-

szöveggel a második, szintén 1910-ben megjelent kiadás, de származik alapszöveg az első, valamint a negyedik kiadásból is. Az *Illés szekerén* verseinél többnyire a kötet második, 1911-es kiadására esett a választás.

Az AEÖV III. szerkesztői – összhangban az akadémiai szabályzat ide vonatkozó pontjaival – a szöveggözlés során a mai helyesíráshoz igazodtak, de igyekeztek megőrizni az Adyra jellemző nyelvi, stilisztikai sajátosságokat, különös tekintettel azokra az esetekre, ahol a javításnak ritmikai, verstani következménye lett volna. Az alapszöveg ékezését csak abban az esetben emendálták, ha annak ritmikai indokai voltak. A központozás javításához grammatikai és logikai okok alapján gyakrabban folyamodtak. Ilyen szerencsés és fontos javítást hajtottak végre a *Lábán hívása* című vers első versszakában. A vers eredetileg a Budapesti Napló 1906. március 25-i számában jelent meg, később azonban Ady nem vette fel a *Vér és arany* versei közé, noha témáját tekintve a pénz-versek csoportjába sorolható. Az AEÖV III-ban közölt változat első két strófája a következő:

Óhajt az álmom s eltűr a testem,
Sok juhu Lábán.
Lipótvárosnak leánya Pesten,

Külömb vagyok én sok hiu másnál:
Gyere rut Lábán,
Melegem ágyán sohasem fáznál.

A Budapesti Naplóban megjelent szövegben az első versszak második sorának végén nem pont, hanem vessző szerepelt, míg a harmadik sort pont zárta le. Az eredeti változat szerinti olvasatban a harma-

dik sor tehát a második sorban megnevezett *Lábán* értelmezője. Két megfontolás is ez ellen szól. Egyrészt az, hogy az Őszö-vetségéből ismert alak férfi volt, másrészt pedig az, hogy az első versszak harmadik sorában említett *leány* a szöveg értelmező olvasása során nem vonatkozhat másra, mint a versben megszólaló, a férfit csábító nőnemű *énre*.

Külön kell foglalkozni az Adyra jellemző sajátos nyelvhasználathoz kapcsolódó problémákkal. Ide sorolhatók az egyéni szóösszetételek, valamint a nagy kezdőbetűvel írt, a versben szimbolikus jelentést hordozó szavak helyesírása. A szövegkiadó hibát követne el, ha érvényesítené az egyéni nyelvhasználatban általánosnak mondható jelenségeket azokban az esetekben is, amikor ezt egyik rendelkezésre álló szövegváltozat sem indokolja. Ha azonban az egyes variánsok lehetőséget adnak a választásra, akkor a szerkesztőnek az alapszöveg kiválasztása során figyelembe kell vennie a költői nyelv sajátosságait. Ez utóbbira példa a *Lázár a kapuk előtt* című vers 50. sorában található *ősz* *béna* szin-tagma. A három részből álló versciklus harmadik darabjának az alapszövege a *Vér és arany* kötet második kiadásából származik. Ez a variáns és a korábbi szöveg-változatok (köztük a kézirat is) ezt az írásmódot igazolják. De már a harmadik kiadás korrektúráján megjelenik az *ősz*-*béna* változat, s a későbbi kiadások is ezt öröklék. Ez a nyelvi jelenség grammatikai szempontból egyszerű minőségjelzős alá-rendelt szin-tagma, ami nem indokolja a kötőjel alkalmazását, de a szószerkesztés egyedisége, a szavak köznyelvi értelmétől jelentősen eltérő használata mégis megkö-vetelhetné a kötőjeles kiemélést.

Szintén kérdéses lehetne *Az alvó csók-palota* című vers 13. sora. A teljes vers-zak a következő:

Ajtót ajtóra lopva nyitsz ki,
Mindenütt asszony és nyoszolya,
Parfüm, tűz, asszony és nyoszolya,
Csók-labirint és ezer asszony
És ezer soha.

A *Vér és arany* harmadik kiadását követően a 13. sor így szólt: „Parfüm, tűz-asszony és nyoszolya”. Ez a változat sokkal érzékletesebb képpel mutatná be a csók-palota szimbolikus helyét, könnyed erotikumot árasztana, azonban a szóösszetétel egyben túl konkrétá is tenné a képet ahhoz, hogy utána ezek a sorok következhes-senek: „Csók-labirint és ezer asszony / és ezer soha.”

A keletkezéstörténeti rovat. Külön kell szólni a filológiai apparátus minden vers jegyzetében megtalálható *Keletkezéstörté-net* című rovatáról, ez ugyanis számos erénye mellett néhány problémát is felvet. Ebben a részben „a vers létrejöttére, esetleg keletkezésére, háttérének életrajzi, élmény- és motívumtörténetére, az életmű más részeivel való összefüggéseire, valamint a vers további sorsára vonatkozó információkat, illetve feltevéseket” (AEÖV III, 130) olvashatjuk. A jegyzet-írók tudatosan tartózkodnak a versek „különös szépségének és lírai motivációjának” (AEÖV III, 278) értelmezésétől, ennek ellenére számos érdekes megállapítással találkozunk. A keletkezéstörténeti rovat részletesen bemutatja Ady Endre életének két évét. A versek keletkezésének életrajzi háttérét igen gazdag forrásanyagra (levelekre, barátok visszaemlékezéseire) tá-

maszkodva tárják fel a jegyzetírók. Szintén a források bősége és a kutatás alaposága mutatkozik meg egy-egy motívum irodalmi kapcsolatainak a kimutatása során is. Szinte zavarba ejtő az az aprólékosság, ahogy az *Özvegy legények tánca* című vers Khiméra-motívuma kapcsán a görög mitológián keresztül a jegyzetírók elvezetnek az ókori keleti kultúráig, s egy hettita erődítmény domborművén fedezik fel a Khimérához hasonló fantasztikus szörny első ábrázolását. Szintén ennek a költeménynek a kapcsán részletesen kitérnek a vers értelmezésének problématorténetére, *A Halál rokona* című versnél pedig a mű recepciójának néhány érdekes momentumát villantják fel. Azt például, hogy milyen hatással volt a fiatal katolikus papköltő, Sík Sándor pályájának indulására Ady költészete, s hogyan írta meg még papnövendék korában *A Halál rokona* ellenprogramjaként *A hajnal szerelmese* című versét.

Filológusi pontosság és alaposág jellemzi egy-egy szó magyarázatát is. Jó példa erre, amikor a *Menekülj, menekülj innen* 8. sorában található *ballada* szó értelmezési vitájában foglalnak állást a szerkesztők. Alaposság és részletesség jellemzi a bibliai szövegekre vagy a görög-római mítoszokra történő utalások értelmezését is. Egy-egy szó magyarázatakor azonban – úgy érzem – a jegyzetírók túlzottan is alaposak akartak lenni, mint például a *Fekete Hold éjszakája* című vers jegyzetében a holdfogyatkozás természeti jelenségének pontos leírásakor. A *Keletkezéstörténet* rovat „szófejtései” egyébként is legtöbbször feleslegessé teszik a *Magyarázat* című részt, így az a jegyzetekből legtöbbször ki is marad.

A jegyzetek terjedelmének kérdése – véleményem szerint – így is az Ady kritikai kiadás-sorozat egyik kulcskérdése. (A jegyzetanyag szokatlan terjengősségének problémáját az AEÖV I-ről írt kritikájában már PÉTER László is megjegyezte: *Ady Endre összes versei*, ItK, 1970, 394–395.) Az AEÖV III-nak csak körülbelül egyötöde a két év vertermésének főszövege, míg a többi négyötöd részt a tizenöt oldalas *Mutatót* is beleszámítva a *Jegyzetek* teszik ki. A *Jegyzeteken* belül is a legtöbb helyet a versek keletkezéstörténeti rovata, valamint a *Vér és arany* kötet kritikáit és fogadtatását ismertető rész foglalja el, ahol közlik a kötetéről írt valamennyi kritika teljes szövegét. Az az alaposág és részletesség, amivel a szerkesztők a munkájukat végzik, minden elismerést megérdemel, a kötet kétségkívül nagy hasznára van az Ady-életmű elemzőinek. Felmerül azonban a kérdés, figyelembe véve az egyes kötetek kiadásai között eltelt óriási időt – nem tévesztve persze szem elől azt sem, hogy milyen nehéz feladatot ró a szerkesztőre a kiadás anyagi és személyi feltételeinek megteremtése –, hogy nem lett volna-e hasznosabb egy kisebb igényű vállalkozás, aminek keretein belül azóta már megjelentethető lett volna Ady teljes költői életműve. Ebből a szempontból mindenképpen megszívlelendő lehet a Petőfi kritikai kiadás szerkesztőjének megjegyzése: „A vers utóéletére: Petőfi halála utáni értelmezéseinek, elemzéseinek, hatásának stb. bemutatására a gyakorlati nehézségek miatt nem vállalkozhattunk; de meggyőződésünk, hogy az ilyen eljárásnak nem is lenne a rendkívüli idő-, munka- és papírtöbblettel arányban álló haszna.” (PETŐFI Sándor *Összes költeményei*, I, 1838–

1843, kiad. KISS József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973, 115.)

A hagyományos szövegkritika és a genetikus kiadás. Nem lenne szerencsés egyetlen kiadáson számon kérni olyan szövegkiadási alapelveket, melyek, noha nem ismeretlenek a hazai textológia számára, mégis eddig nemigen jártak gyakorlati haszonnal. A kérdés felvetése mégsem indokolatlan, mivel az egész tudományág alapjait érinti. A Helikon már két számot (1989/3–4. és 1998/4.) is szentelt a textológiai kutatások legújabb eredményeinek, a Nyugaton már több mint két évtizede alkalmazott genetikus szövegkiadással foglalkozó tanulmányok publikálásának. Fontosnak tartom legalább az említés szintjén érinteni ezt a kérdést, mivel a genetikus szövegkiadás a hagyományos szövegkiadási gyakorlat – ami alapján az Ady-életmű kritikai kiadása is folyik – számos alapelvét megkérdőjelezi. A genetikus szövegkiadás lényegét Dávidházi Péter a következőképpen foglalta össze: „Az »ahogy a szerző megírta« sokat hangoztatott egykori jelszavában, a rekonstrukció célkitűzésének e pozitivistá csengésű formulájában a megírt, azaz befejezett szerzői mű visszanyerésén volt a hangsúly, ám ez fokozatosan átkerült az ahogya, azaz a megírás folyamatának bemutatására.” (DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétosztása: Klasszikus, modern és posztmodern a szövegkritikában* = Uő., *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., Argumentum Kiadó, 1998, 222. A tanulmány első megjelenése: Helikon, 1989, 328–343.) A genetikus kiadás megkérdőjelezi a hagyományos szövegkritikának a főszöveg kialakítására vonatkozó gyakorlatát. A híres Gabler-féle Ulysses a *folyamatos kézíratszöveg* közlé-

sével átértelmezte az *alapszöveg* fogalmát is. (Jerome J. MCGANN, *Az Ulysses mint posztmodern szöveg: a Gabler-féle kiadás*, Helikon, 1989, 434–441.) Megingott ezzel a „szerző végső szándékát” érvényesítő ultima manus-elv is, az utolsó, a szerző által javított és hitelesített szövegváltozattal szemben felértékelődött a korábbi kézirat vagy a mű megalkotásának korábbi fázisát dokumentáló variánsok jelentősége. „A genetikus számára a »végleges« szöveg kiadása csupán egy, jóllehet kitüntetett állomása a szöveg történetének, amely azonban néha még az utolsónak sem tekinthető.” (Claudine GOTHOT-MERSCH, *A genetikus szövegkiadás: a francia terület*, Helikon, 1989, 389.) Ezzel együtt számos olyan kérdés merült fel, ami komoly kihívást jelentett a textológia számára, viszont megoldásuk elvi és gyakorlati hozadéka egyértelműen a szaktudomány tekintélyének visszanyerését eredményezheti. (McGann írja a Gabler-féle *Ulysses*-kiadásról: „Ez a kiadás a kritika és hermeneutika területét mostanában előzőnlő elméleti munkák mindegyikénél világosabban és gyakorlatiasabban veti fel az összes lényeges kérdést, amely a posztmodern korszakban az irodalmi műalkotást olyan termékeny válságba sodorta.” MCGANN, *i. m.*, 431.)

Manapság egyre kevésbé lehet figyelmen kívül hagyni a textológus részéről azokat a lehetőségeket, amiket a fejlődő informatika és számítástechnika nyújt az irodalmi szövegek elektronikus rögzítése, kiadása és felhasználása számára. Ebből a szempontból egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert az Interneten elérhető elektronikus könyvtárak, szövegkiadások és -gyűjtemények., illetve a különböző irodalmi CD-ROM-ok. (Az Ady-szövegek

elektronikus kiadásával kapcsolatban érdemes kiemelni az Arcanum Adatbázis Kft. által kiadott ADY Endre *Összes művei* című CD-ROM-ot, amely a hagyományos segédeszközök mellett – tartalomjegyzék, könyvjelző, megjegyzések, nyomtatás, szövegszerkesztőbe való átemelés – hasznos keresőprogrammal segíti a kutató munkáját. Az Ady-életmű kritikai kiadása szempontjából is érdemes figyelmet szentelni arra, hogy mi adja a CD-ROM-változat alapját. Míg a prózai szövegek közlésénél a kiadó az Akadémiai Kiadó kritikai kiadását vette alapul, addig a versek esetében az Osiris Kiadó 1997-es ADY Endre *Összes versei* című kötetére támaszkodott.) Az elektronikus kiadás túl azon, hogy a szövegkritika új dimenzióit nyitja meg, megoldást jelenthet a genetikus elv alkalmazásának néhány nehézségére is, gondolok itt a különböző szövegváltozatok kezelésének vagy a terjedelemnek a kérdésére. Másrésről viszont új feladatok elé állítja a textológust, a hagyományos szövegkiadói gyakorlathoz képest új ismeretek elsajátítását teszi szükségessé. (A hazai szövegkiadói gyakorlatot és a genetikus

elv, valamint a digitális kiadás viszonylatát és lehetőségeit vizsgálja tanulmányában a készülő Kazinczy-kiadás kapcsán MÉSZÁROS Agnes, *Genetikus elv – digitális kiadás: Elméleti megfontolások egy készülő Kazinczy-kiadás kapcsán*, ItK, 2001, 414–429.)

Láttuk azt, hogy az ultima manus mechanikus érvényesítését az AEÖV III. szerkesztői is csak megfelelő rugalmassággal tudták alkalmazni. Külön hasznos a fentiek szempontjából is, hogy a jegyzetekben közreadták a szerző életében megjelent kiadások és – ahol ez lehetséges volt – a kézirat szövegeltéréseit s a kötet végén néhány vers autográf kéziratának fénymásolatát is közölték. A kronologikus elv alkalmazása a versek kötetbe rendezése során szintén az Ady költői alkotóműhelyébe való bepillantásra hivatkozva történt. Fontos ezeket megjegyezni akkor is, ha első pillantásra úgy tűnik, hogy az Ady-életmű nem a legalkalmasabb anyag egy hazai genetikus kiadási kísérletre, mivel a költő készülő verseinek fogalmazványait gondosan megsemmisítette.

Szénási Zoltán

BABITS MIHÁLY BIBLIOGRÁFIA

Összeállította Stauder Mária, Varga Katalin, Budapest, Argumentum Kiadó–Magyar Irodalom Háza–MTA Irodalomtudományi Intézete, 1998, 809 l. (A Magyar Irodalmi Múzeum [Petőfi Irodalmi Múzeum] Bibliográfiai Füzetei: XX. Századi Magyar Írók Bibliográfiai).

Jelentős éve volt 1998 a Babits-filológiának: Kelevéz Ágnesnek az Angyalos könyvet keletkezéstörténeti szempontból vizsgáló monográfiája mellett, ősszel végre megjelent több mint egy évtizedes gyűjtő- és feldolgozó munka után a régen várt Babits-bibliográfia. A várakozás jogos

volt, hiszen a magyar irodalomtörténet (és tágabb értelemben: művelődéstörténet) nagyjainak munkásságáról, alkotásairól, életéről, befogadásáról készített műjegyzékek fontos állomásai a tudománytörténetnek. Szerencsés esetben ugyanis ráirányít(hat)ják a figyelmet olyan, valami ok

miatt korábban háttérben maradt körülmény(ek)re, összefüggés(ek)re, amely(ek) segítséget nyújt(anak) az adott szerzőről a korszerű, az előzőtől eltérő, azt módosító, esetleg megváltoztató kép kialakításához. Ily módon az ideológiamentes, csak a tárgyra koncentráló, de abból semmit sem takargató szerzői bibliográfia maga is nemzedékek tudományos munkájának részévé válik; egyfelől magába szívja, regisztrálja és áthagyományozza a folytatásra érdemest, másfelől könnyen áttekinthető szerkezetével lehetővé teszi olyan konzekvenciák levonását, melyek a jövőbeli tudományos munkának mutat(hat)nak új irányt.

Stauder Mária és Varga Katalin bibliográfiájának első fontos fejezete Babits Mihály kötetben megjelent műveit tartalmazza. Ezek a három részből álló egységek (a tényleges bibliográfiai leírás, az egyes kötetek tartalma és a rájuk vonatkozó, velük kapcsolatos ismertetések) dicséretreméltó részletességgel különböznek az általában megszokott bibliográfiai tételektől. Először is, a pontos azonosításhoz szükséges adatok mellett, ha tudni lehet, tartalmazzák az illusztrátorok és könyvtervezők neveit is. Mivel a fő rendező elv kronológiai, ám a megjelenések sorrendje csupán a kritikák alapján sok esetben nem dönthető el pontosan, a kötetek kiadási dátumainak egy éven belüli finomítására a szerkesztők felhasználták a Corvina újdonságlistáit. A Magyar Könyvkereskedők Egyesületének lapja fennállása alatt havonta többször is megjelent, így gyorsan tudta követni a megjelenéseket, s az átfutási idejét is figyelembe véve, általában egy héttel követték közlései a tényleges kereskedelmi forgalomba kerülés időpontját. Adataira támaszkodva tehát meg-

lehetősen pontos időrend meghatározása vált lehetségessé. A tételeket különböző szerkesztői annotációk egészítik ki, ezek a kutató, olvasó vagy csak az egyszerű érdeklődő tájékozódását segítik. Ilyenek például azok, amelyek az egyes gyűjteményes kötetek tartalmi teljességére utalnak, hiszen köztudomású, hogy Babits Mihály összes versei 1937 és 1993 között csak egyetlen egy alkalommal (98. tétel, Török Sophie rendezte sajtó alá) tartalmazhatták korábban megjelent valamennyi versét, az ezt követő kiadások azonban nem (90, 119, 122, 128, 135, 145, 156, 179. tételek).

Köteteinek számbavételéből első ránézésre is megállapítható, hogy az 1909-cel kezdődő évtized nem volt szerencsés a költő számára. Két olyan év is akadt, amelyben egyetlen könyve sem jelent meg: 1915, a világháború különösen nehéz éve, amikor öccse is bevonult, amely Przemysl bevételét, a gorlicei áttörést hozta, s amikor a hármasszövetséget cserben hagyó, szeretett és csodált olaszok hadba léptek a monarchia ellen („áll az Idő és máll a Tér” – ahogyan versében írta); valamint a más súlyokkal terhes 1919, mely egyetemi tanárságát, a Nyugat betiltását, s az ország végleges területvesztéseit egyaránt meghozta. De az is megerősítést nyer, hogy pályájának legkiegyensúlyozottabb szakasza 1920 és 1924/25 között volt. Bár politikai okok miatt ezek az évek is nehézségekkel kezdődtek, mégis egyenletes teljesítményt hoztak saját művekben és műfordításokban egyaránt. Két tényezőnek köszönhette ezt: alkotói tehetsége beérésének és Török Sophie-nak. 1926 újabb szünet a megjelenésekben, majd betegségei függvényében kevesebb fordítást s több saját művet jelentetett meg. E korszak köteteinek létrejöttét kiadói, az

Athenaeum és a Nyugat igényei is befolyásolták. Ám szerepet játszott az is, hogy a harmincas évek elejétől a korai évek szellemi szabadsága mellé lépett a kötelesség kényszere („Mennyi munka, vád, ígért! / Multam foglya vagyok én”), ami azonban nem fásultságban, hanem a vitalitásnak, a költői érzés hőfokának, a fogalmazás pontosságának különleges és egyre letisztultabb erejében mutatkozott meg.

Halála után megjelent köteteinek sorozata is rejteget néhány érdekességet. 1945 és 1957 között ugyanis csak az előbb már említett Török Sophie-féle gyűjtemény jelent meg, még a korszak elején, s *Az európai irodalom történetének* sokadik kiadása (100. tétel) egy év múlva, az egyébként végórát élő Nyugat kiadónál. Ezt követően hosszú ideig csak műfordításaival ismerkedhettek meg az olvasók. 1957 után aztán újból kiadták verseit, nem teljes gyűjteményként ugyan, de az legalább több-kevesebb rendszerességgel megjelenhetett. Bár a 115. tétel Keresztury Dezső által írt bevezetőjéhez (1959) a sorozatszerkesztők ideológiai megjegyzést fűztek, az élenjáró politikai napilap kritikusja pedig igyekezett a kiszabadulni látszó szellemet visszaparancsolni a palackba: de már hiába. Ettől kezdve, a kiadók is nagyobb önállósághoz jutván, válogatott prózai műveit is olvashatták az érdeklődők. Igaz, hogy az *Elza pilóta*, ez a keserű és ironikus, látomásos példázat nagyszabású művei közül utolsóként, 1939 után csak 1982-ben jelenhetett meg újból (csonkítva), s tanulmányai is bizonyos pontokon eltértek az első közlések szövegeitől, de hallgatással, politikai támadással és műveinek meg nem jelentetésével nem lehetett már harcolni ellene.

A negatívumok mellett azonban két jelentős és új fejlemény is megfigyelhető. Egyfelől az, hogy műveit a határon túli magyar kiadók is címlistáikra vették, másfelől pedig megkezdődött a filológiai központú műközlés. Utóbbi kezdetben a készszen kapott (és kikerülhetetlen) világnézeti elfogultságok Szküllái, valamint egy modern, a költő kéziratain alapuló szövegközlési elv hiányának Kharübdisei között, sok hiba, buktató és tévedés között hanyódtott, de Belia György, Gál István és főképp Téglás János kiadásai, dokumentumkötetei nagyon sokat tettek az alkotópálya tárgyilagos bemutatásáért. Összes művei között még így is maradtak olyanok, melyek csupán az első közlés helyén olvashatók; ezek számbavétele megmarad a készülő kritikai kiadásra.

Az önálló kötetek leírásának második részét a tartalom teszi ki (ha gyűjteményes műről van szó), mely 1941-ig részletesen az oldalszámra utal, azután viszont már csak az adott kötetben olvasható első közléseket tünteti fel. E címlisták is sokkal több információt adnak az egyszerű felsorolásnál, mert szükséges esetben szintén szerkesztői megjegyzésekkel egészülnek ki. Így például felhívják a figyelmet a novellákba ékelt versekre, a címváltozatokra, sőt a kritikai jellegű írások címei egészülnek a műfajmegjelöléssel is. Rendkívül hasznosak itt azok az annotációk, melyek jelzik, ha Babits Mihály egy későbbi, végleges írását (vagy annak egy részét) korábbi közléseiből kompilálta. Mindez számtalan udvarias gesztus az olvasónak, s a kritikai kiadás készítőinek/szerkesztőinek.

A harmadik rész az egyes művekről írt cikkeket, recenziókat, kritikákat, tanulmányokat tartalmazza. Bár Babits Mihály

magánleveleiben elő-előfordulnak panaszok a műveiről írt kritikák miatt, s azok színvonala bizony sok esetben kívánnivalót hagyott maga után, de az is biztos, hogy kezdettől fogva fölfigyeltek rá a kritikusok, és egész életében egyenletes érdeklődés nyilvánult meg művei iránt. Sőt az első világháború után ennek hatásköre még bővült is, mivel – nem számítva most ide az utódállami visszhangokat – a keleti és nyugati emigráció vele perlekedő vagy rá hivatkozó tagjai egyaránt hallatták hangjukat. 1945 után viszont a hazai kritikai visszhang jelentősen csökkent, egyrészt azért, mert nem adták ki munkáit, illetve amit igen, az is műfordítás volt. Köteteinek recepciója nyilván nem választható el az ideológiai szorítástól, illetve annak lazulásától. Látható, hogy még az 1957-es regény- és verskiadás (109–110. számú tételek) is visszhangtalanul került az olvasók elé, s csak a Belia-féle hármast levélgyűjtemény után volt kedvük és bátorságuk (meg persze lehetőségük) írni a pályatársaknak műveiről, amelyek igazi kritikai visszhangot így is csak a hetvenes évek eleje-közepé után kaptak. A hatvanas évek végétől ugyanis, mivel számottevő kéziratos művek nem maradtak kiadatlanok, a kritika-jellegű írások helyébe a különböző szempontú tanulmányok léptek. A hetvenes évek közepétől megjelenő, Gál István nevéhez köthető gyűjtemények (149, 155, 159. tételek) az elszánt hívek szűk körén túl a szélesebb olvasóközön-séggel mintegy felfedezték Babitsot, ez a recepcióból egyértelműen látható. E kötetek, halála után több mint harminc évvel, először törték át az egyoldalúságokból, leegyszerűsítésekből, személyes ellenszenvekből köré vont falat, s ezt a rést tágitotta tovább a Belia-féle életműkiadás a nagy-

közönség és Téglás János könyvecskéi a szakmabeliek között.

Néhány igen apró megjegyzés: sajnálatos, hogy a *Recitativ* cikluscímeinek közlése elmaradt. Ezek ugyanis egyértelműen a szerző szándékát tükrözik (noha nem egy, hanem több vers áll mögöttük), s feltüntetésük jól megválasztott kiemeléssel semmiféle gondot nem okozott volna, hiányuk viszont leegyszerűsíti a tartalmat. Talán azt is érdemes lett volna végiggondolni, hogy a kötetekben cím nélkül szerepelő verseknek van-e, s ha igen, mi a címük. Például a *Sziget és tengerben A vén kötél-táncos* után olvasható szonetté? Vagy a *Versenyt az esztendőkkel!* nyitóverséé? Jogos-e az első sorra koncentrálódó címadás? E kérdések eldöntése természetesen nem elsősorban a bibliográfusok dolga, legfeljebb akkor, ha textológiai feladatokra is vállalkoznak. Más. Amennyiben az *Era-to*-kötet (26. tétel) Salamon királyánál utalás olvasható a mű pszeudo voltára, akkor talán a *Pávatollak* kötetben (15. tétel) közölt Heine-Memento kapcsán is lehetett volna hasonló megjegyzést tenni, annál is inkább, mivel néhány lappal később látható, hogy Babits Mihály e vers első közlésekor meg sem említette Heine nevét, s a címmutatóban is helyesen, a saját művek között szerepel (282, 298, 324, 327. tételek). Ha a 101. számú tétel (*Jónás könyve*) tartalmazza a példányszámot, akkor esetleg az előző két kiadásnál (79. és 86. tételek) is fel lehetett volna tüntetni, hiszen a könyvben olvashatók a számok. Ugyanígy a tervező, Lengyel Lajos nevét is. A 2344. számú tétel a *Szemelvények a Babits emlékkönyvből* címmel kiadott válogatás Téglás János sorozatában. Ez az 1983-ban megjelent kötet azonban nem szerepeltethetett minden szerzőt,

aki eredetileg az emlékkönyvben írásával jelen volt, talán ezt a tényt is, a nevek feltüntetésével egy annotációban említeni lehetett volna.

A bibliográfiának két olyan fejezete is van, amely életrajzpótló jelleggel rendelkezik. Ezek közül az első Babits Mihály periodikumokban, antológiákban, évkönyvekben megjelent műveinek sorozata. Az itt található tételek részben az életrajz külső eseményeinek is lenyomatai azáltal, hogy a különféle sajtótermékek és kiadási helyeik változásai a kezdő évek hánykódásait és a későbbi megállapodást egyaránt regisztrálják, ám ugyanakkor a figyelmes olvasó számára a belső élet egyes összetevőit, a személyiség alakulását, az alkotáslélektani folyamatok változását is megmutatják. Mert nem véletlen az, hogy a korai közlésekben oly hangsúlyosak voltak a műfordítások, melyek egyébként is átjártak a saját alkotásokba, mint később sohasem. De az sem, hogy bár kiderül egyetemi társaival folytatott levelezéséből, 1908-ig több műfajban is próbálkozott, ekkor megjelent művei mégis kizárólag lírai alkotások voltak. Felfedik ezek a szenttelennek látszó tételek, hogy Babits alkotói pályájának két legsúlyosabb vonása, a művészi igényesség, valamint a magánemberi bizonytalanság, kételkedés a kezdetektől fogva jelen volt, s csak a Nyugat egyre elismertebb szerzőjeként vesztett intenzitásából az utóbbi, bár meg sohasem szűnt, ahogy ezt későbbi művei is alátámasztják. És nem lehet szó nélkül hagyni munkabírását sem. Megjelent írásaiban évenkénti sorozatát számba véve, s leszámítva a többszöri közléseket, megállapítható, hogy haláláig havonta átlagosan két írása jelent meg, de voltak évek, ame-

lyekben ennél sokkal több is. Nyomon követhető, ahogy 1906 után először kerítette hatalmába a közlés eufóriája. Látható, hogy a világháború kezdő évei nem csupán az önálló művek számában hoztak változást. 1918 után aztán ismét kiegyensúlyozódtak a közlések, majd a húszas évek elejétől évente félszáz körül stabilizálódtak. Ebben az időszakban három alkalommal hosszabb, több folytatásból álló közlésre is vállalkozott: 1921-ben a *Halálfiái* (832, 834, 835, 837, 839, 842. tételek), rá tíz évre az *Elza pilóta* (1274, 1276. tételek) első változatait jelentette meg, s 1933-tól felújította *Könyvről könyvre* című rovatát (az 1343. számú tételtől folyamatosan, tételkihagyásokkal). Intenzív folyóiratbeli jelenlétén még betegségei sem módosítottak lényegesen, csak halálának csonka évében apadt megjelent írásainak száma az előzőknek mintegy a felére.

Megfigyelhető az is, hogy Újpestre, majd a fővárosba kerülésével a „sokhelyű” közlés először néhány lapra szűkült, majd a budapesti elismertség minőségváltozása után 1920-tól megjelentek a határon túli lapok másodközlései, s kb. 1925 után a hazai vidéki napilapok közlései. Az idő múlásával tehát megnőtt az anyanyelvi kultúra térbeli befogadó-készsége Babits műveire vonatkozóan is. Halála után természetesen már csak a kéziratban maradt egyes művek közreadásáról lehetett szó, s az 1945–1990 közötti időszakban is többé-kevésbé az önálló műveknél megállapított tendenciák figyelhetők meg: az első három évtized lapálya után, a hetvenes évek végétől fordult ismét az érdeklődés fokozottan művei felé.

A másik életrajzpótló fejezetrész a Babits Mihályról szóló irodalom tételsorozat-

ta, melyeknek ő csak kiváltója volt, s melyek újabb árnyalatokkal járulnak hozzá megismeréséhez.

Talán itt említeni sem kell a már eddig is tapasztalt pontos leírásokat, s az azokat kiegészítő, igen hasznos annotációkat. E tételekben bomlanak ki az életút más fontos állomásai: a gimnáziumi és tanári pálya, majd 1908, mely Schöpflin szerkesztői üzenetének és Osvát levelének volt az éve. 1909-től az első kötet, aztán a fővárosi megismerés és befogadás: verseit egyszerre olvassák, támadják és előadják. Látható, miként vett részt a Nyugat felolvasókörútjain, s hogyan fogadták 1911-ben Újpesten. De az is kiderül, hogy ezekben az években nem tartozott a Nyugat belső körébe; kihagyták és távolmaradt annak konfliktusaitól. Erre az időszakra emlékezve később joggal írhatta, Adyról szólva: „neked egyfelé győzni kellett, / nekem harcolni kétfelé”, s valóban: kétfrontos harcot folytatott a konzervatív s a politikai elkötelezettségű irodalommal szemben, mert úgy érezte, mindkettő veszélyezteti a művészet autonómiáját. Ennek következménye lett 1915-ben a *Játosztottam a kezével*, s 1917-ben a *Fortissimo* című versek miatt kirobbant botrány. Igazolja a bibliográfia azt is, hogy a világháború utolsó éveiben mégis radikalizálódott s megélenkült irodalmon kívüli tevékenysége; viszont nincs egyetlen hír sem az ominózus vizsgálati fogságról. Az 1921-es évektől kezdve az életrajzi vonatkozásokról ismét a művekre terelődött a hangsúly. Az évtized ugyan házasságával kezdődött, majd 1922-től a betegségekkel, s 1924-től Esztergommal folytatódott, de 1927-től a Baumgarten Alapítvány ügyeivel s a kettészakadt irodalom-vitával. 1929-től az írástudók árulása és az Ady-revizió, majd

Osvát halála után Ignotus támadásai és nyugtáskodásai foglalkoztatták. Lemérhető ezekből a róla szóló közlésekből, hogy 1933 után fokozatosan helyt engedett a Nyugat lapjain a fiataloknak, akik közül Illyés Gyula, Keresztury Dezső és Rónay György a nagy történelmi változás után jelentős szerepet vállaltak a babitsi hagyományok továbbadásában, igaz, hogy azokat egymástól némiképp eltérően értelmezték. Rendkívül érdekes, ugyanakkor leverő is látni, amint 1937 végén, Zsolt Béla (5115. tétel) és Ignotus (5116. tétel) cikkei után megszólalt a kórus: ki a felelős József Attila haláláért? S bár volt, aki később hiányolta Babits temetéséről a hivatalosságot, a közvetlenül a halála után született nekrológok, emlékezések hosszú sora mégis az országos megrendülést mutatja. A negyvenes évek elejének egymástól eltérő, de biztosnak látszó befogadását aztán brutális módon törte meg a halotti maszkról szóló, többször megjelent, azaz a kort reprezentáló írás (5935. tétel). Ez volt a mélypont. Kiátkozottsága ebben a fejezetben mégsem érzékelhető, 1945 és 1990 között még a legnehezebb 1950–52-es években is évente több írás született róla, előtte és utána pedig szinte számtalan. Ha művei nem is jelentek meg, írni nem volt tilos azokról, bár a források hiányával természetesen élni és visszaélni is lehetett. A negyvenes évek közepét követő három évtized hozzá és műveihez hű írásai jelentik a magyar irodalom ekkori lelkiismeretét. Végso soron ezt is a bibliográfia tételei mutatják meg.

E fejezet első része, a Babits Mihályról önállóan megjelent kötetek áttekintése másra irányítja a figyelmet. Életében csak néhány apróbb füzet jelent meg róla, s ezek aktualitásukon túl, azt elveszítve,

irodalomtörténeti súllyal nem rendelkeznek. Az első, filológiai jellegű elemzést itt is Gál István tette meg (2313. tétel), majd J. Soltész Katalin a stílus (2317. tétel), Éder Zoltán, Kardos Pál és Belia György pedig az életrajz (2318, 2324, 2340. tételek) terén hoztak létre sok új ismeretet tartalmazó összefoglalásokat. Külön ki kell emelni Rába György tevékenységét, aki a legfontosabb, a művek megismeréséhez vezető utat szélesítette (2320, 2332, 2338. tételek). A Babits-bibliográfia egész anyagának figyelembevételével az mondható, hogy a további kutatásnak is erre a három területre kell koncentrálnia, az életrajzi, a filológiai és az alkotásbeli ismeretekre. Utóbbin többszemponút, a nyelvészet és irodalomtudomány összes létező irányzatát és eredményét hasznosító, bár nem okvetlenül felhasználó tudományos munkát kell érteni.

Igen érdekes, ám némiképp mégis elfolyó anyagot gyűjt össze az *Utóélet* fejezet. Mivel ennek tartalma nehezen meghatározható, noha fontos és divatos témáról van szó, indokolt külön szerepeltetni, hiszen a kultusz és annak történeti változásai visszahatnak magára a tudományos kutatásra is. Ugyanakkor ez a terület az, ahol a lehető legnagyobb szelekcióra van szükség a szerkesztők részéről és döntéseikben a legnagyobb figyelemre, mivel ez a rész Babits Mihály esetében önmagában hatalmas anyagot tartalmaz: a bevezető szerint itt csupán a személlyel kapcsolatos kultusz-tételek találhatók. Az életében neki írt, címzett, ajánlott versek még készülhettek valami általa adható előny eléréséhez vezető naiv hittel, halála után azonban ez a lehetőség megszűnt. Így már csak a példa, a szellemi előd, az alkotói magatartás egyes vagy bizonyos vonásai

szolgálhattak vonzóerőként s készítették a szerzőket, hogy különböző műveik megcsóválottja legyen, vagy írásaiknak részleteit saját munkájukban felhasználják. Emiatt ezt az utóélet fejezetet a legkönnyebb számtalan más tétellel kiegészíteni, amelyek azonban már nem a megcélzottól, hanem a célzóról adnak jellemzést, s így teljes joggal csak tangenciális résztvevői lehetnek Babits Mihály személyi bibliográfiájának.

Még néhány apró megjegyzés. A 3298. tételben említett, Babits–Gellért–Osvát szerkesztésében tervezett antológiát nemhiába nem találták a szerkesztők, az ugyanis sohasem jelent meg. Sajnos. A 4400. számú tételben annotáció olvasható a *Timár Virgil fia* spanyol fordításáról, az átültető megnevezésével is. Ámde a fordításokat közlő részben ennek nincsen nyoma, utóbbi helyen pedig nem található a(z esetleges) hiányról jegyzet. Az 5168. számú tételben szó esik Duckworth-Barker néhány versfordításáról, melyek azonban a fordított művek között nem találhatók. A 6102. számú tétel Vas István írása és Babits lakását idézi, s a gondos szerkesztők az első megjelenést követő öt utánközlést is igen helyesen regisztrálták. De ha így van, akkor talán szerepelnie kellett volna a torontói (Kanada) Magyar Élet 1958. március 8-i számában megjelent Vas István-írásnak is, címe: *Babits Mihály budapesti lakása*. Ez egyébként a terjedelem után ítélve a hazai közlés variációja, mely önmagában természetesen nem új ismeret, csupán Babitsnak a nyugati magyarság körében való befogadásához tesz hozzá egy adalékot. Látható, hogy a szerkesztők végignézték a müncheni szerkesztésű Nemzetört is, mégis elkerülte a figyelmüket az, hogy az 1959. szeptemberi

és októberi számban Julius Garzuly közreadott egy-egy, korábban máshol meg nem jelent Babits-fordítást (*Holt próféta a hegyen, Az őszi tücsökhöz*). Ugyancsak a Nemzetörben található egy kimaradt cikk: *Babits Mihály nyolcvanadik születésnapján* címmel olvasható az 1963. december elsejei számban ez a névtelen írás. Ugyanígy elkerülte a szerkesztők figyelmét a (Komárom megyei) Dolgozók Lapjában 1956. augusztus 11-én megjelent Dévényi Iván-írás, címe: *Emlékezés Babits Mihályra halálának 15. évfordulóján*. Ugyanő ugyanitt 1958. február 8-án *Az európai irodalom történetéről* közölt ismertetést, ez a 108. számú tétel kiegészítése.

Nem a szerkesztők hibája a következő érdekesség. Abody Béla *Közvetett vallomás* címmel az Élet és Irodalom 1966. április 16-i számában közreadott egy cikket, mely alcíme szerint Éder Zoltán *Babits a katedrán* című könyvéről szól. Így ez az írás szerepel is a 2318. tételben és önállóan is, 6391. szám alatt. Csakhogy a cikkben egyetlen szó sem esik az aposztrófált kötetéről, az egész írás Hubay Miklós drámáival kapcsolatos. Hogy aztán a *Közvetett vallomás* cím miképpen kapcsolódik (ha kapcsolódik) mégis Éder Zoltán könyvéhez, azt a recenzens nem tudja megállapítani. A 8262. számú tétel címe és a következő tétel szerint is az emléktáblát Pécssett leplezték le (Kelemen Mihály egykori házának falán), az annotáció mégis Szekszárdot említi. Akad két összefoglaló jellegű mű is, amely nem szerepel, noha Babitsra vonatkozó adatokat tartalmaz. Az egyik a Pálinkás István szerkesztésében 1970-ben Nápolyban megjelent bibliográfia, címe: *Avviamento allo studio della lingua e letteratura ungherese*; ez jelentős Babits Mihállyal kapcsolatos

irodalmat tár fel. A másik a Kabdebó Tamás által kiadott *Hundred Hungarian Poems* (Manchester, Albion, 1976), melyben Babits-fordítások olvashatók. De mindez kiegészítésként közölhető. Örömmel látja e sorok írója, hogy minden bibliográfiakészítőnek szembe kell néznie avval, akarata megfeszítésével is maradnak számára elérhetetlen újságok. Ezt az 5707. és 6116. tétel is mutatja. Érdekes, hogy a szerkesztők nem válogatták be Móricz Virág *Apám regénye* című kötetének két kiadását, s a *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője* című levelezésgyűjteményt sem, pedig talán mindkettőt érdemes lett volna. Ezek azonban nem olyan hibák, amelyek a használhatóságot rontják, sőt: ébren tartják a tudományos munkához szükséges figyelmet.

Az elengedhetetlen cím- és névmutató mellett egy különlegességet, a levélírók mutatóját is közreadják a szerkesztők. Ez azokra a Babits Mihály által, illetve neki írt levelekre utal, melyek az egyes tételek szövegében olvashatók. A címmutatót műfajok szerint csoportosították, s igen dicséretesen a címvariánsokat is tartalmazza (utalva a végleges címre), s azt is jelzi, ha a közölt mű valaminek a részlete. A fordítások a Babits által adott címek szerint szerepelnek. Ebből az az érdekesség adódik, hogy bizonyos neveket nem lehetett inverzbe tenni. A szerkesztők úgy hidalták át ezt a problémát, hogy a besorolási adatot (nevet) aláhúzással jelölték. Igen hasznos, hogy a *Könyvről könyvre* sorozat analitikus utalózással van ellátva, azaz ezek az apró írások visszakereshetők a címmel tett, kiemelt kezdő mondatok alapján is. Az azonos című írásokat természetesen annotáció különbözteti meg egymástól.

A jó bibliográfiától félni is lehet, mert elkészülte után légből kapott, előfeltételezésekre épülő elméletekre, elemzésekre és értékelésekre nincs mód többé. A jó bibliográfia ellentététől szabdalt, ideológiáktól terhelt korok végén (irodalomtörténeti)

életműveket kérdőjelezhet meg vagy értékelhet át. A jó bibliográfia jogosan tart számot az irodalomtudományi kézikönyv rangjára. Stauder Mária és Varga Katalin munkája megüti ezt a mértéket.

Buda Attila

V. ECSEDY JUDIT: A KÖNYVNYOMTATÁS MAGYARORSZÁGON A KÉZISAJTÓ KORÁBAN 1473–1800

A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig című fejezetet Pavercsik Ilona írta, Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 372 l.

A Balassi Kiadó újabb könyvészeti segédkönyve folytatása az 1998-ban megjelent kötetnek (MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*). Az új kiadványban V. Ecsedy Judit a régi magyarországi nyomdászat és könyvkiadás történetét foglalja össze, a korabeli hazai könyvkereskedelemtől pedig Pavercsik Ilona ad a kötet végén áttekintést. Az utoljára három évtizede megjelent hasonló kiadványok (FITZ József, *A magyar könyv története 1711-ig*, Bp., 1959; GULYÁS Pál, *A könyvsorsa Magyarországon*, I–III, Bp., 1961) felső időhatára 1711, illetve 1770 volt, e köteté a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően 1800. Az elmúlt három évtizedben e témakörben alapvetően megsokasodtak és gyakran meg is változtak ismereteink. A változásokról eddig csak hazai és szomszéd országokban megjelent kiadványokból, folyóiratokból, évkönyvekből értesülhettünk. Néhány „alpmű” (*Régi magyarországi nyomtatványok*, I, 1473–1600; II, 1601–1635; III, 1636–1655; PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája: Pótlások*, V–VIII, Bp., 1971–1991) megjelenése önmagában is sokat változtatott az összképen. A kutatások központi műhelyében, az

Országos Széchényi Könyvtár Régi magyarországi nyomtatványok munkacsoportjában dolgozó V. Ecsedy Judit 17–18. századi nyomdászat- és kiadástörténeti publikációi, pl. a gyulafehérvári fejedelmi nyomdáról, Szenci Kertész Ábrahám váradí nyomdájáról és ezek kiadványairól, az erdélyi román nyelvű kiadványokról, továbbá 18. századi nyomdákról, nyomtatványokról, ebbe az ismereteinket gyarapító vonulatba tartoznak. Nemrég önálló kötetben (*Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800*, Bp., Borda Antikvárium, 1996) 232 hamis vagy koholt magyarországi nyomtatvány valós nyomdahelyeit (néha éveit is) tette rendbe. Nemcsak a protestáns hitbuzgalmi és a 18. század vége röpirodalmának kutatásához járult e fontos segédkönyvvel hozzá, hanem 18. század közepi széphistóriák megjelentetését is pozsonyi és győri nyomtatványokként határozta meg, sőt két eddig debreceninek tekintett, 1744-es impreszumú Balassi-kiadásról azt derítette ki, hogy azok 1760 körül jelentek meg Sopronban és Budán. Egy feltehetőleg Ludvig János kőszegi könyvárus tulajdonában lévő nyomda (1735–1736) meglétét is valószínűsítette.

A mostani kötetbe V. Ecsedy Judit természetesen beépítette korábbi kutatási eredményeit. Századonkénti osztásban foglalja össze a magyarországi könyvnyomtatás eseményeit és adatait (*A magyarországi ősnyomdászat, Magyar nyelvű kiadványok külföldön Mohács után, Magyarországi könyvnyomtatás a 16., 17., 18. században, Külföldön megjelent könyvek a 17–18. században*). A fejezeteken belül a nyomdák alapításuk időrendjében követik egymást, az adott kor jellemzőinek megfelelően: régiók és fenntartók (patrónusok, egyházak) szerint. A könyvnyomtatás és könyvkiadás történetét olyan fontos, a könyvkiadás folyamatának megismeréséhez nélkülözhetetlen területek áttekintése teszi teljessé, mint a szabályozás kérdésköre (alapítás, cenzúra, revízió, privilégiumok), a könyvek „kapcsolata más mesterségekkel és kézművesiparokkal”: a papírkészítés, betűkészítés és könyvkötés hazai története, továbbá a könyvdíszítés módjai. A kötetet egyenletesen ábrákkal, térképekkel, táblázatokkal, betűtípusokkal, nyomdadíszekkel, néhol egészletes hasonmásokkal látta el a szerző, melyekkel jól illusztrálja és oldja fel a néhol szinte felsorolásig tömör összefoglalást. Az egyes fejezeteket a legfontosabb szakirodalom jegyzéke követi. Tanulságos ezek áttekintése is. Míg a 16–17. századi nyomdák az utóbbi évtizedekben az *RMNy*-munkálathoz kapcsolódva szinte kivétel nélkül

foglalkoztak kutatók, a 18. századiaknál itt-ott még olyan nyomdák is akadnak, amelyekről csak a múlt században írt tanulmány állt a szerző rendelkezésére, sőt néha egyáltalán nincs önálló cikk. Pavercsik Ilona *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig* című fejezetben a 18. század tárgyalásakor szintén kevésbé feltárt területről ad saját kutatásai alapján összefoglalást.

A kiadványt könyvtörténeti fogalmak magyarázatai, hely- és névmutató, továbbá a magyarországi nyomdák és nyomdászok jegyzéke teszi használhatóbbá. Témája és színvonala alapján e szép kivitelű kötet nemcsak a könyvtárosképzésben, hanem a régi irodalommal és művelődéstörténettel foglalkozók körében is gyakran forgatott segédkönyv lesz. Ezért aztán fokozottan sajnáljuk, hogy nem fűzött, hanem ragasztott a gerincén, s – legalábbis az általunk forgatott példány – nehezen nyílik.

Kívánatos volna, ha a kiadó két könyvészeti kötetét további, hasonlóan színvonalas kötetekkel folytatná, sorozattá tenné. Hasznos volna például összefoglalni a magyarországi kéziratosság középkor utáni korszakát egészen 1850-ig, vagy tanulmányal kísérve tematikus összeállítást közzétenni keveset kutatott kiadványtípusokról: tankönyvekről, ponyvanyomtatványokról, kalendáriumokról, ima- és énekeskönyvekről, prédikációkról.

Szelestei N. László

T. ERDÉLYI ILONA: POLITIKAI RESTAURÁCIÓ ÉS IRODALMI ÚJJÁSZÜLETÉS. ÉRTÉKEK ÉS ESZMÉNYEK A REFORMKOR HAJNALÁN
Budapest, Balassi Kiadó, 1998, 156 l.

Egy művelődéstörténeti munkával gazdagodott a 19. század első felének szak-

irodalma. Az utolsó tíz esztendőben újra-éledt ez az irodalomtörténeti műfaj, ame-

lyet a marxista irodalomtudomány meglehetősen lebecsült, nem tartotta sokra ezt a látszólag a tudomány, az irodalmi és a mindennapi élet apró dolgaiban elmélyedő tudományágat. Két munkát tudok csak említeni az 1945 utáni időszakról a rendszerváltásig, amely egyértelműen a század 20-as–30-as éveinek megbízható háttérül szolgáló feldolgozások hagyományát örököltette tovább: WALDAPFEL József *50 év Pest-Buda életéből* és KOSÁRY Domokos *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című kötetét. Most sem könnyű azonban a művelődéstörténészek helyzete: a korábbi dehonesztáló megítélés eltűnt, viszont ezúttal az irodalomelmélet új iskolái kérdőjelezik meg e patinás műfaj korszerűségét. A recenzens a megközelítések sokféleségét tartja üdvöztetőnek, és azon belül a szakemberek szabad módszerválasztását helyesli, a módszerek bármelyikét csak a vizsgálat eredménye igazolja.

T. Erdélyi Ilona jelen kötet előtti egyik kiugró szakmai teljesítményének a Helikon 1991-es biedermeier-számát tekintjük. Ez a szám megadta a kezdő lökést az azóta reneszánszát élő biedermeier-kutatásnak (lásd a többi közt Weber Antal és S. Varga Pál tanulmányait). A *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés* című kötet nem a biedermeierrel foglalkozik, de mindenesetre azzal a korszakkal, amelyben ez az irányzat is megszületik. A mi korunkban az irodalomtörténeti, művelődéstörténeti korszakolás korábbi határait (illetőleg most már a korszak fogalmát is) vitatják. E kötet a hagyományos: a történeti eseményeken alapuló korszakbeosztást követi (ezt követték az elmúlt évtizedek osztrák-német monográfiái is). A napóleoni időszak, a Szent Szövetség, Metternich kan-

cellár ideje jelöli ki a határokat. Magyar vonatkozásban pedig a reformkorról, azaz a reformországgyűlések idejéről beszél, amit helyesebb a romantika és a biedermeier korának nevezni.

Központi kategória a korszellem, amelynek kifejezője T. Erdélyi Ilona szerint Magyarországon Kölcsey volt. A korszellem kategória a vizsgált korból származik (E. M. Arndttól, lásd 20), de kérdés, hogy alkalmas-e ma is egy korszak megragadására. Egyébként sem konzekvens a könyvben a használata, mert míg például Schiller a korszellem ellenében alkotott, Kölcsey, mint fentebb említettük, annak jegyében. Márpedig e két szerző nagyon is közel állt egymáshoz.

A könyv értékét azonban nem az elméleti megalapozottságában kell keresni, hanem a jól dokumentált feltáró részekben. Ilyen a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat helyének meghatározása a kor nyilvánosságában vagy Joseph von Hormayer báró lap- és zsebkönyvkiadói tevékenységének elemzése. A báró nem kevesebbet tett – amint Erdélyi Ilona könyvéből megtudjuk –, mint hogy felhívta a figyelmet a birodalomban élő népek történeti múltjára, ezzel egy összbirodalmi hazaszeretetet kívánt építeni, valójában azonban a nemzetiségek rátalálását segítette elő nemzeti identitásukra. A könyv legjobb része a német, osztrák és magyar Körner-recepció kidolgozása, ezen belül pedig a „poéta és bajnok” eszmény, azaz a „lant és kard” motívum széleskörű elemzése, az előbbieket mellett olasz példa beemelésével. Érdekes az eddig felvezetett gondolati csomópontok (nyilvánosság, patriotizmus, Zrínyi-téma) jegyében megrajzolt Kölcsey-kép, helyesebben az 1830-as évek Kölcsey-kultuszának képe.

A tanulmány erénye, hogy a magyar művelődéstörténetet a közép-európai kontextusba ágyazza be, a legközelebbi szellemi hatások (német, osztrák, olasz) mezsgyéjén bontja ki. A szakirodalmi bázisból néhány régebbi és újabb munka azonban hiányzik. Így például legalább utalás szinten említeni kellett volna Jolsvai András válogatását a Tudományos Gyűjtemény cikkeiből vagy a recenzens *Nemzetünk sorstársai, sorstársaink nemzete* címmel az Irodalomtörténet 1987–88-as évfolyamában megjelent tanulmányát a Tudomá-

nyos Gyűjtemény szellemiségéről. Kisfaludy Károly drámáinak, hazafiságának elemzéséhez ma már megkerülhetetlen NAGY Imre munkája (*Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*, Bp., Argumentum, 1993), hogy az utóbbi évek szépen gyarapodó Kölcsey-szakirodalmát már ne is említsük – jöllehet ez utóbbi korpusz nagy része bizonyára Erdélyi Ilona könyve nyomdai munkálatai idején látott napvilágot.

Ratzky Rita